



## **Giriş**

### **I Fəsil Elmi-texniki məhsullarla beynəlxalq ticarətin inkişaf amilləri və xüsusiyyətləri**

- 1.1 Beynəlxalq elmi-texniki resurslarla mübadilə və onun iqtisadi əhəmiyyəti
- 1.2 Elmi-texniki məhsullarla və biliklərlə beynəlxalq mübadilənin formaları
- 1.3 Müasir elmi-texniki və innovasiya məhsulları bazarının xüsusiyyətləri: TMK-lar hərəkətverici qüvvə kimi

### **II Fəsil Texnoloji yeniliklərin qloballaşması və beynəlxalq elmi-texniki məhsullar bazarında rəqabət siyasəti**

- 2.1 Texnoloji yeniliklərin qloballaşması şəraitində elmi-texniki məhsullarla beynəlxalq mübadilənin tənzimlənməsi
- 2.2 Beynəlxalq telekommunikasiyası sferasında lider TMK-lar və onların rəqabət üstünlükləri
- 2.3 Beynəlxalq elmi-texniki məhsullarla ticarətdə yeni meyllər: TMK-ların siyasəti və regionların dünya İKT bazarında payı

### **III Fəsil Azərbaycanda elmi-texniki məhsullarla xarici ticarətin inkişaf və perspektivləri**

- 3.1 Azərbaycanda İKT-nin tətbiqi və xarici ticarətin inkişaf istiqamətlərinin
- 3.2 Azərbaycanın elmi-texniki strategiyası və müasir xidmətlərlə beynəlxalq ticarətin perspektivləri

## **NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR**

## **İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT**

## **ƏLAVƏLƏR**

## **RESUME**

## **SUMMARY**

Magistrant Emil Xəlilov Sahib oğlu

Elmi rəhbər i.e.d Müşfiq Quliyev \_\_\_\_\_ imza, tarix

(A.S.A. elmi dərəcə və elmi adı)

## MÜNDƏRİCAT

### Referat

Giriş.....6

### I FƏSİL. ELMİ-TEXNİKİ MƏHSULLARLA BEYNƏLXALQ TİCARƏTİN İNKİSAF AMİLLƏRİ VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

- 1.1. Beynəlxalq elmi-texniki resurslarla mübadilə və onun iqtisadi əhəmiyyəti ..8
- 1.2. Elmi-texniki məhsullarla və biliklərlə beynəlxalq mübadilənin formaları...14
- 1.3. Müasir elmi-texniki və innovasiya məhsulları bazarının xüsusiyyətləri: TMK-lar hərəkətverici qüvvə kimi .....25

### II FƏSİL. TEXNOLOJİ YENİLİKLƏRİN QLOBALLAŞMASI VƏ BEYNƏLXALQ ELMİ-TEXNİKİ MƏHSULLAR BAZARINDA RƏQABƏT SİYASƏTİ

- 2.1. Texnoloji yeniliklərin qloballaşması şəraitində elmi-texniki məhsullarla beynəlxalq mübadilənin tənzimlənməsi .....29
- 2.2. Beynəlxalq telekommunikasiya sferasında lider TMK-lar və onların rəqabət üstünlükləri.....37
- 2.3. Beynəlxalq elmi-texniki məhsullarla ticarətdə yeni meyillər: TMK-ların siyasəti və regionların dünya İKT bazarında payı..... 46

### III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA ELMİ-TEXNİKİ MƏHSULLARLA XARİCİ TİCARƏTİN İNKİŞAFI VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

- 3.1. Azərbaycanda İKT-nin tətbiqi və xarici ticarətin inkişafı istiqamətləri.....51
- 3.2. Azərbaycanın elmi-texniki strategiyası və müasir xidmətlərlə beynəlxalq ticarətin perspektivləri .....63
- Nəticə və təkliflər .....73
- Ədəbiyyat siyahısı ..... 81
- Annotasiya ..... 84

## Referat

**Dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığı.** Elmi-texniki məhsullarla dünya ticarəti “yeni iqtisadiyyatın” həlledici elementidir. Elmi-tədqiqatlar və elmi-texniki kooperasiya sferasında TMK-ların rolu müasir mərhələdə sürətlə inkişaf edərək genişlənir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafının müasir mərhələsində dünya bazarında iqtisadi artımın və rəqabət qabiliyyətinin təmin olunmasında elmi-texniki biliklər, texnologiyalar və innovasiyalar aparıcı rola və yerə malikdir.

Bununla bağlı olaraq, qloballaşma şəraitində beynəlxalq elmi-texniki biliklərlə mübadilənin forması kimi beynəlxalq lisenziya müqavilələrinin rolu və TMK gəlirlərinin davamlı artımı müşahidə olunur. Bu baxımdan TMK-lar elmi – texniki inkişafın, iqtisadi artımın və texnoloji modernləşmənin aparıcı qüvvəsi kimi dünyanın bir çox ölkələri, o cümlədən Azərbaycan üçün iqtisadi prioritetlərə daxil olan məsələlərin həllində əsas rola və yerə malikdir.

Azərbaycan üçün problemin əhəmiyyəti və mürəkkəbliyi ölkənin beynəlxalq elmi-texniki məhsullar bazarına çıxışının yeni bir proses kimi yaranması və bu bazarda rəqabətin kəskinliyi ilə bağlıdır. Azərbaycanın bu sferada TMK-larla əməkdaşlıq perspektivləri geniş qiymətləndirilə bilər. Bu istiqamətdə elmi tədqiqatların aktuallığı artmaqdadır.

**Tədqiqatın əsas məqsədləri** – Müasir beynəlxalq elmi-texniki məhsullar bazarının tədqiq edilməsi, Azərbaycan üçün imkan və təcrübənin qiymətləndirilməsi, yeni imkanların müəyyən edilməsidir.

Bu məqsədlərə uyğun aşağıdakı **əsas vəzifələr** müəyyənləşdirilmişdir:

1. Beynəlxalq elmi-texniki mübadilə və onun müasir formalarının təhlili;
2. Müasir beynəlxalq elmi-texniki məhsullar bazarlarında yeni meyllərin və proseslərin tədqiqi;
3. Bu sferada TMK-ların beynəlxalq birbaşa investisiyalarının rolunun qiymətləndirilməsi;

4. Azərbaycanca beynəlxalq elmi-texniki məhsullarla ticarətin inkişaf modelinin müəyyənləşdirilməsi;
5. Azərbaycanın beynəlxalq elmi-texniki məhsullar və xidmətlər bazarında TMK-larla əməkdaşlıq formaları və perspektivlərinin tədqiqi.

**Dissertasiya tədqiqatının obyektini**-beynəlxalq elmi-texniki məhsullar bazarı, beynəlxalq texnologiya mübadiləsi, beynəlxalq informasiya və telekommunikasiya sferası təşkil edir.

**Dissertasiya tədqiqatının predmetini**- beynəlxalq elmi-texniki məhsullarla mübadilə formaları, texnoloji biliklərin ötürülməsi kanalları, bu sferada fəaliyyəti prosesində müxtəlif səviyyələrdə yaranan iqtisadi, təşkilati və rəqabət siyasəti münasibətləri təşkil edir.

**Tədqiqatın metodologiyasını** iqtisadi-statistik təhlil metodları və məntiqi metod təşkil edir.

**Dissertasiyanın elmi yeniliyini** aşağıdakılar təşkil edir:

1. Beynəlxalq elmi-texniki sferada mübadilə prosesləri kompleks yanaşmada- elmi-texniki biliyin istehsal prosesində istifadəsi metodları, onun təşkili və idarə olunması əsasında təhlil edilmişdir.
2. Bu sferada mübadilənin inkişafı dünya təsərrüfatına inteqrasiya amili kimi nəzərdən keçirilmişdir.
3. Beynəlxalq elmi-texniki sferada iqtisadi fəaliyyətinin səmərəlilik şərtləri müəyyənləşdirilmişdir.
4. Elmi-texniki və innovasiya məhsulları bazarında TMK-ların rəqabət xüsusiyyətləri və əsas meyarları göstərilmişdir.
5. Texnoloji yeniliklərin qlobalaşması şəraitində elmi-texniki məhsullarla beynəlxalq mübadilənin tənzimlənməsinin problemləri qeyd olunmuşdur.
6. Azərbaycanın beynəlxalq elmi-texniki məhsullar və xidmətlər bazarında.

TMK-larla əməkdaşlıq formaları və perspektivləri qiymətləndirilmişdir.

**Dissertasiya tədqiqatının informasiya bazasını** İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatı (OECD), Dünya Bankı (WB), BMT (UNCTAD), Dünya Ticarət Təşkilatı (WTO) və Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikası Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin son dövr hesabat materialları təşkil edir.

Dissertasiya işi 85 kompyuter çapı vərəqi həcmində yerinə yetirilmişdir.

## GİRİŞ

Qlobal inkişaf yeni texnoloji imkanların genişləndirilməsi ilə sıx bağlıdır. XX əsrdə elmi-texniki inqilabın təsiri altında istehsal münasibətlərində baş verən köklü dəyişikliklər təsərrüfatın maddi-texniki bazasının və əsas fondların yeniləşdirməsinin qeyri-ənənəvi metodlarından istifadəni zəruri etdi. Bu tip metodların əsasında isə elmi-texniki biliklərin beynəlxalq mübadiləsi durur.

Yüksək texnologiyaların və elmi ixtiraların mövcud olduğu bir dövrdə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin bu sahəsi öz aktuallığı ilə fərqlənir. Azərbaycan iqtisadiyyatının mövcud sahəsi dünya elmi-texniki biliklər bazarında həddən artıq passiv iştirak etməsinə baxmayaraq, bizim ölkənin perspektiv inkişafında elmi-texniki biliklərlə beynəlxalq mübadilə özünəməxsus rol oynaya bilər. Yuxarıda sadalananların aktuallığı nəzərə alınaraq dissertasiya işinin mövzusu kimi elmi-texniki biliklərlə beynəlxalq mübadilə və onun müasir prinsipləri və inkişaf meylləri seçilmişdir. Bir sıra iri neft-qaz layihələrinin həyata keçirilməsi, bu sahədə əldə olunan irihəcmli maliyyə vəsaitlərinin qeyri-neft sektoruna cəlb olunması sahəsində aparılan dövlət siyasəti xarici kompaniyaların sürətlə Azərbaycan bazarına meyl etməsi ilə nəticələnir. Təbii ki, bu zaman iri TMK-lar öz maliyyə vəsaitləri ilə yanaşı, ən son texnologiyaları və elmi yenilikləri də milli iqtisadiyyatımızın müxtəlif sahələrində istifadə etmiş olurlar. Təəssüf ki, elmi-texniki ixraca eyni sözləri aid etmək mümkün deyil.

Hal-hazırda elmi-texniki biliklərlə beynəlxalq mübadilədə dünyanın əksər ölkələri iştirak edir. Bu dövlətlərin iştirak dərəcəsi isə, ilk növbədə iqtisadi inkişaf və elmi-texniki potensialla müəyyən olunur. Təsadüfi deyil ki, qərbin inkişaf etmiş ölkələrinin payına dünya texnologiyalar bazarının 90%-dən çoxu düşür. Yüksək rəqabətə davamlı, elmtutumlu məhsullar istehsal edən kompaniyaların ən yeni elmi-

texniki yenilik və ixtiraların lisenziyalar şəklində əldə olunaraq istifadə etməsi artıq adi hala çevrilmişdir.

XXI əsrdə Azərbaycan iqtisadiyyatında baş verən məlum dəyişiklər və bunun nəticəsi kimi iqtisadi inkişafın təmayülləri milli iqtisadiyyatımızın dünya bazarının digər sektorlarında olduğu kimi, texnologiyalar bazarında da aktiv iştirak etməsinin əsas səbəbidir. Bu müddətdə köhnə iqtisadi münasibətlərin qırılması, ənənəvi istehsalın əsasən dəyişməsi, sahibkarlığın yeni inkişafı, investisiyaların artması və strateji valyuta ehtiyatları elmi-texniki biliklər bazarının əsaslı bazasının yaradılması üçün real prosesə çevrilmiş oldu.

Ümumiyyətlə, müasir elmi-texniki biliklər bazarının dominant qüvvələri TMK-lar hesab olunur. TMK-ların müxtəlif ölkələrdə elmi-texniki təcrübələrə və araşdırmalara ayırdıqları maliyyə vəsaitləri müxtəlif məqsədlər daşıya bilər:

- Adaptiv araşdırmalar;
- Lokal və ya regional bazarlar üçün nəzərdə tutulan istehsal prosesini təkmilləşdirən elmi araşdırmalar;
- Qlobal istehsal üçün nəzərdə tutulan innovasiya tədqiqatları;
- Texnoloji liderlik tədqiqatları.

Adaptiv tədqiqatlar da müxtəlif istiqamətli ola bilər: əsas istehsal prosesinin təchiz edilməsi və ya idxal olunmuş texnologiyanın yenilənməsi. Ümumiyyətlə, hər bir TMK texnoloji cəhətdən adaptasiya mərhələsini keçmək zərurəti ilə üzləşir. Bunu zəruri edən əsas şərtlərə isə, hər bir ölkənin özünəməxsus texnoloji inkişaf səviyyəsi, yerli işçi qüvvəsinin texnologiyaları mənimsəmə dərəcəsi və s. aid etmək olar. Texnoloji inkişafın müxtəlif mərhələlərini keçən nəhəng TMK-lar yekunda ən son elmi-texniki ixtiralar və onların istehsal prosesində istifadəsinə görə dünya liderlərinə çevrilmiş olurlar.



# I FƏSİL. ELMİ-TEXNİKİ MƏHSULLARLA BEYNƏLXALQ TİCARƏTİN İNKİŞAF AMİLLƏRİ VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

## 1.1. Beynəlxalq elmi-texniki resurslarla mübadilə və onun iqtisadi əhəmiyyəti

XX əsrin ortalarından başlayaraq beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin (BİM) ənənəvi formaları olan beynəlxalq əmtəə ticarəti, kapital və işçi qüvvəsinin beynəlxalq hərəkəti ilə yanaşı yeni, elmi-texniki biliklərlə beynəlxalq mübadilə yaranıb inkişaf etməyə başladı. ETT və beynəlxalq əmək bölgüsünün (BƏB) dərinləşməsi isə bu prosesin inkişafının əsasını təşkil etmiş oldu. Elmi-texniki biliklərin artan komersiyalaşdırılması isə bu mübadilənin ölkə sərhədlərini aşmasına səbəb oldu.

Ümumiyyətlə, texnologiya dedikdə - kompleks elmi-texniki biliyin istehsal prosesində istifadəsi metodları, onun təşkili və idarə olunması başa düşülür [33].



Şəkil 1. Texnologiya anlayışının üç əsas forması

Bir qayda olaraq texnologiya anlayışının üç əsas forması mövcuddur: əmtə texnologiyası, proses texnologiyası və idarəetmə texnologiyası.

Elmi-texniki mübadiləyə insan fəaliyyətinin bütün əsas istiqamətləri (elm, texnika, istehsal, idarəetmə) cəlb olunmuşdur: təbiətin dərk olunmasının nəzəri qanunauyğunluqları (elm), onun yenidən qurulması (texnika), maddi tələbatların yaradılması (istehsal), istehsal prosesində bir sıra məsələlərin həlli üçün rəasional fəaliyyət metodları (idarəetmə). Bu halda elmi-texniki mübadiləyə insan fəaliyyətinin konkret bir sahəsi və ya bir neçəsi cəlb oluna bilər [ 5].

Beynəlxalq ticari-iqtisadi münasibətlərdə yalnız xammal və ərzaq ticarəti bu və ya digər dərəcədə coğrafi mövqedən, faydalı qazıntılardan və iqlim şəraitindən asılıdır. İqtisadi münasibətlərin qalan hissəsinin əsasını isə BƏB təşkil edir. BƏB-nün bazisi isə texnologiyanın qeyri-bərabər səviyyədə inkişafı, bunun nəticəsi olaraq əmtə istehsalının keyfiyyəti və rəqabətədavamlılığı nəticəsində məhsulların satışından əldə olunan gəlir səviyyəsidir.

Əgər kütləvi istehlak mallarını istisna etsək onda beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin qalan hissəsinə bu və ya digər dərəcədə elmi-texniki mübadilə təşkil edir. Bu isə iki formada mövcuddur: “təmiz formada”- bilik, elmi-texniki informasiya və təcrübə; “əşyalaşmış formada” – material, maşın və avadanlıq [24]. Xarici iqtisadi münasibətlərin bu sahəsi bir tərəfdən istehsalın texniki və texnoloji səviyyəsinin artırılmasına xidmət edirsə digər tərəfdən gəlir əldə etməyə istiqamətlənmişdir.

Texnologiyanın beynəlxalq mübadiləsi – kommertiya və ya qeyri-kommertiya əsaslarıyla elmi-texniki biliklərin ölkələrarası hərəkətidir.

Beynəlxalq iqtisadiyyatda texnologiya daşıyıcıları ayrı-ayrı hallarda əmtəələr və digər istehsal amilləri ola bilər. Məsələn, yüksəktexnologiyalı əmtəələrlə beynəlxalq ticarət zamanı texnologiya əmtəə, yüksəktexnologiyalı kapitaltutumlu

əmtəə mübadiləsi zamanı kapital, yüksək ixtisaslı elmi-texniki kadrların miqrasiyası zamanı əmək, hasilatı və emalı zamanı yüksək texnologiyalardan istifadə olunmuş təbii resursların ticarəti zamanı torpaq kimi çıxış edir.

Texnologiyaların beynəlxalq mübadiləsinə iki səviyyədə baxmaq olar [17]:

- ✓ Geniş mənada – ölkələrarası elmi-texniki biliklərin və istehsal təcrübəsinin mübadiləsi;
- ✓ Dar mənada – konkret texnoloji proseslərə aid olan elmi-texniki biliklərin və təcrübənin ötürülməsi. Bu halda texnologiya kommersiya və qeyri-kommersiya yolları ilə ötürülə bilər.

Geniş mənada texnologiya əsasən qeyri-kommersiya yolu ilə ötürülür. Bu formalara aşağıdakılar aiddir:

- Elmi-texniki nəşrlər;
- Sərgi-yarmarkaların və simpoziumların keçirilməsi;
- Mütəxəssislərin miqrasiyası;
- Elm və texnika sahəsində əməkdaşlığa dəstək olan beynəlxalq təşkilatların fəaliyyəti.

Elm və texnikanın dar mənada mübadiləsi bir qayda olaraq kommersiya yolu ilə həyata keçirilir. Bu formaya isə aşağıdakıları aid etmək olar [9]:

- ✓ Sistemləşdirilmiş elmi-texniki informasiyadan istifadənin beynəlxalq razılaşmalar əsasında ötürülməsi (transferi). Bura nou-hau, patent, qeydiyyatda alınmış əmtəə nişanları, sənaye nümunələri və s. aiddir.
- ✓ Yeni texniki-texnoloji biliklər əsasında maşın və avadanlıqların yaradılması (texnologiyanın əşyalaşdırılması);
- ✓ İxtisaslı işçi qüvvəsinin hazırlanması;
- ✓ İnjiniring xidmətləri;
- ✓ İdarəetmə müqavilələri və s.

Texnologiya özündə sistemləşdirilmiş elmi-texniki bilikləri əks etdirən qeyri-maddi bir obyektədir. Buna baxmayaraq texnologiya beynəlxalq münasibətlər kanalında məhz bu və ya digər maddi-əşya formasında iştirak edir. Elmi-texniki biliklərin beynəlxalq mübadiləsi BMT-nin ticarət və inkişaf Konfransı (UNCTAD) tərəfindən hazırlanmış “Texnologiyaların ötürülməsi haqqında beynəlxalq kodeks”lə müəyyənləşir. Texnologiyaların və texniki yeniliklərin mübadiləsini tənzimləyən sövdələşmələrin növləri bu kodeksdə öz əksini tapmışdır:

1. İstehsal mülkiyyətinin bütün formalarının lisenziya əsasında ötürülməsi, satışı və ya təqdim olunması. Bu zaman əmtəə nişanları və firmaya məxsus nişanlar istisna təşkil edir. Müasir lisenziya razılaşmaları kəşfin, ixtiranın lisenziarın istifadəsinə verilməsi ilə kifayətlənmir, bütünlükdə lisenziara texniki təcrübənin, istehsal sirlərinin ötürülməsini özündə əks etdirir.

2. “Nou-hau”nun və texniki təcrübənin verilməsi. “Nou-hau” müqavilələri ilə lisenziya sövdələşmələri arasında müəyyən fərqlər mövcuddur. Bu fərqi əsasında texnologiya və ya ixtira sahibinin onu patentləşdirməyərək texnologiyanın birbaşa satılmasından gəlir əldə edilməsi durur.

3. Arenda, alış, lizniq və ya digər bir yolla əldə olunmuş yarımfabrikat və materialların, maşın və avadanlıqların montaj və istifadə olunması üçün zəruri olan texnoloji biliklərin təqdim olunması.

4. Maşınların, avadanlıqların, yarımfabrikatların və materialların texniki tərəfləri ilə bağlı sənaye və texniki əməkdaşlıq.

5. İnjiniinq xidmətlərinin göstərilməsi: elmi-texniki konsultasiyalar; tikinti, investor və texniki nəzarət; qısa və uzunmüddətli məsləhət xidmətləri; yeni texnologiyaların layihələşdirilməsi; dəqiq ixtisaslaşdırılmış işlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı texniki əməkdaşlıq.

6. Elmi-texniki və istehsal kooperasiyası çərçivəsində texnologiyaların ötürülməsi (müqavilə əsasında və ya birgə müəssisələrin yaradılması formasında).

7. İnvestisiya əməkdaşlığı çərçivəsində texnologiya mübadiləsi. Bu zaman təkcə texnologiyaların maddi formada reallaşdırılması deyil, həm də “təmiz formada” – mütəxəssislərin hazırlanması, tikintilərdə şef-nəzarətçilərin qoyulması, iş çertyojlarının təqdim olunması və s. formalarda mübadiləsi baş verir.

Elmi-texniki biliklərin beynəlxalq mübadiləsi bir qayda olaraq bir neçə mərhələdən keçir:

- ✓ Texnologiyanın seçilməsi və əldə edilməsi;
- ✓ Texnologiyanın mənimsənilməsi və adaptasiyası;
- ✓ Texnologiyanın təkmilləşdirilməsi və onun elm və texnikanın qabaqcıl sahələrində tətbiq edilməsi.

Ümumilikdə isə elmi-texniki biliklərin ötürülməsi bir sıra kanallarla həyata keçirilə bilər ki, bu kanallara aşağıdakıları aid etmək olar:



**Şəkil 2. Elmi-texniki biliklərin ötürülməsi kanalları**

Xarici ticari kanallar – texnologiyanın maşın və avadanlıqlarla birlikdə ötürülməsi.

Firmadaxaili. Yeni texnologiyaların TMK-ların filialları və ya qız kompaniyaları arasında ötürülməsi. Təqribən dünya lisenziya ticarətinin 2/3 hissəsi məhz bu kanallar vasitəsilə reallaşdırılır.

Texnologiyanın TMK-lar arasında bu tipli aktiv yerdəyişməsi bir sıra amillərlə bağlıdır:

- ✓ Yeni texnologiyalardan daha geniş və sərbəst istifadə olunması. Bu zaman elmi-texniki nəaliyyətlərin verdiyi “inhisarçılığın” itirilməsi təhlükəsi olmur;
- ✓ Elmi araşdırmalar və layihə-təcrübə işlərinə sərf olunan xərclər azaldılır;
- ✓ Ana kompaniyanın gəlirləri artır. Beləki, bir sıra ölkələrdə yeni texnologiyaların əldə olunmasına çəkilən xərclər vergilərdən azad olunur.

Bundan başqa texnologiyanın satılması zamanı TMK-lar üçün ölkələrin gömrük sərhədlərindəki “manəələr” aradan qalxır. Beləki texnologiyanın ardınca həmin idxalçı ölkələrə əmtəə və xidmətlər də daxil olur.

Firmalararası. Bu halda söhbət xarici firmalar arasında əməliyyat, idarəetmə və digər sahələrdə lisenziya sövdələşmələrindən gedir.

## 1.2. Elmi-texniki məhsullarla və biliklərlə beynəlxalq mübadilənin formaları

Elmi-texniki biliklərin beynəlxalq mübadiləsi aşağıdakı formalarla həyata keçirilə bilər [4]:

*Patent razılaşmaları* – İxtiradan istifadə olunmasının öz sahibindən patent alıcısına verilməsini şərtləndirən beynəlxalq ticarət sövdələşməsidir. Bu tip razılaşmalara bir qayda olaraq kiçik firmalar üstünlük verir. Beləki, kəşf olunmuş yeniliyin, ixtiranın təkmilləşdirilməsi və ondan praktik məqsədlərlə istifadə etmək belə firmaların imkanları xaricində olur.

*Lisənziya razılaşmaları* – yeni texnologiyadan istifadənin qarşı tərəfə müəyyən çərçivədə verilməsini nəzərdə tutan beynəlxalq ticarət sövdələşməsidir.

“*Nou-hau*” – İstehsal sirlərinin və texniki təcrübənin təqdim olunması. Bu halda istehsalın texnoloji, idarəetmə, maliyyə xarakterləri bütünlükdə digər tərəfə təqdim olunur. Alqı-satqı predmeti kommersiya qiyməti olan patentləşdirilməmiş ixtira olur.

*İnjiniring* – Alınmış və ya icarəyə götürülmüş maşın və avadanlıqların montaj-quraşdırılma və istifadəsi üçün zəruri olan texnoloji biliklərin təqdim olunması. Bura layihənin texniki-iqtisadi əsasının hazırlanması, nəzarət, konsultasiya, layihələşdirmə, təcrübə, zəmanət xidmətlərinin görülməsi kimi kompleks tədbirlər aiddir.

Beynəlxalq səviyyədə elmi-texniki biliklərin mübadiləsinin ən geniş yayılmış forması lisənziya ticarətidir. Beynəlxalq ticarətin bu növü özündə “nou-hau”, patent və ixtira lisensiyaları sövdələşmələrini əks etdirir.

Lisənziya ticarətinin predmeti isə, texnoloji təcrübədən, ixtiradan istifadə lisensiyası, istehsal sirləri, əmtəə nişanları və s. olur. İxtira, texniki biliyin, təcrübənin, əmtəə nişanlarının ölkə sərhədlərindən kənarında satılması xarici lisensiyalaşdırma adlanır.

Lisenziya sövdələşmələri lisenziar və lisenziat arasında həyata keçirilir. Lisenziar – Müqavilə predmetindən istifadə hüquqlarını müəyyən olunmuş səviyyədə öz kontragentinə (lisenziata) verən ixtira, patent, texniki bilik sahibi olan hüquqi şəxsdir. Lisenziat isə bu hüquqları müəyyən olunmuş şərtlər daxilində əldə edən hüquqi şəxs hesab edilir. Texnologiyadan istifadənin xarakteri və lisenziata verilən hüquqların həcminə görə lisenziyanın qeyri-məhdud (sadə), məhdud və tam növü vardır. Qeyri-məhdud lisenziya lisenziara predmetdən özünün istifadəsini və digər bir maraqlı şəxsə verməsini şərtləndirir. Məhdud lisenziya müəyyən ərazidə ixtiradan və ya istehsal sirtindən istifadəyə inhisarçı istifadə hüququ verir. Bu zaman lisenziar lisenziyanın istifadə və satışını həyata keçirə bilməz. Tam lisenziya isə müqavilə müddəti ərzində lisenziata ondan tam istifadə hüququ verir.

Lisenziya razılaşması – lisenziya, “nou-hau”, əmtəə nişanından istifadə hüququnun digər tərəfə verilməsidir.

Lisenziya razılaşmaları aşağıdakı xüsusiyyətlərinə görə fərqlənilir:

- a) Lisenziya məhsulunu ixracına icazə verilir, tam və ya qismən məhdudiyət qoyulur;
- b) Lisenziya obyektinə bağlı yeni təkmilləşmə və yeniliklərin mövcudluğu haqqında informasiyanın lisenziata təqdim olunur və ya olunmur;
- c) Texnologiyanın təqdim olunma metoduna görə - lisenziya sərbəst şəkildə təqdim olunur və ya obyektin tikilişi, quraşdırılması, injiniring xidmətləri həyata keçirilir.

Lisenziya müqavilələrində bir qayda olaraq aşağıdakı şərtlər yerləşdirilə bilər:

- a) Lisenziyanın istifadə ərazisi (ölkənin bir hissəsi, bir və ya bir neçə ölkə),
- b) Lisenziya obyektindən istifadə forması,
- c) Lisenziyadan istifadə müddəti və s.



Müqavilədə bundan başqa texniki sənədlərin göndərilməsi, mütəxəssislərin hazırlanması, texniki köməyin göstərilməsi, nümunələrin təqdim edilməsi və s. göstərilə bilər. Bundan başqa ödənişin həcmi və formaları da müqavilədə öz əksini tapır.

Təcrübədə lisenziya ödənişlərinin hesablanması bir neçə növündən istifadə olunur:

- ✓ Lisenziyadan istifadə müddətində əldə olunan gəlir səviyyəsinə uyğun olaraq gəlirdən dövrü çıxılmalar (royalti);
- ✓ Birdəfəlik ödəniş – bu zaman lisenziyadan istifadə müddətində əldə oluna biləcək iqtisadi effektivliyi nəzərə alaraq müəyyən bir məbləğ müəyyənləşdirilir. Bu ödəniş növü bir dəfəyə və ya hissə-hissə həyata keçirilə bilər. Bu ödəniş forması lisenziara bir sıra üstünlüklər verir: ödənişin qısa müddətə əldə olunması və bu zaman riskin aradan qaldırılması.
- ✓ Lisenziyaların qarşılıq mübadiləsi;
- ✓ Qiymətli kağızların və texniki sənədlərin təqdim olunması.

Bu ödəniş formalarından ən geniş istifadə olunanı royaltidir. Royalti – lisenziya razılaşması müddətində lisenziat tərəfindən müəyyən olunmuş zaman intervalıyla gəlirdən ayrımalardır. Beynəlxalq təcrübədə royaltinin həcmi bir qayda olaraq sənaye sahəsinin növünə görə müəyyənləşdirilir.

Ümummiyyətlə lisenziyanın qiyməti dedikdə bir qayda olaraq lisenziat tərəfindən qarşı tərəfə (lisenziara) verilən ödənişlərin ümumi məbləği başa düşülür. Beynəlxalq lisenziya ticarətində lisenziyanın qiymətinin hesablanmasının iki əsas forması mövcuddur:

- 1) Lisenziatın gəlirinin səviyyəsinə əsasən;
- 2) Royalti əsasında.

Birinci halda ödənişin həcmi lisenziya məhsulunun istehsalı və satışından əldə olunan gəlirin bir hissəsi kimi müəyyən olunur. Bu zaman lisenziarın gəlirdəki payı kifayət qədər böyük olub 10-50% arasında olur. Bu payın həcmi gəlir səviyyəsi, patentin qorunması səviyyəsi və ümumiyyətlə verilən (lisenziata) hüquqların ölçüsü kimi qiymətəmələgətirən amillərdən asılıdır.

Əgər lisenziya müqaviləsi üzrə obyekt hələ tam hazır olmayan texnoloji prosesdirsə və bu zaman əsas qiymətliliyi patent hüququ daşıyarsa o zaman lisenziarın payı lisenziatın gəlirinin təqribən 20%-ni təşkil edir. Əgər obyekt tam mənimsənilmiş texnoloji prosesdirsə onda bu payın həcmi 35-50% ola bilər. Əgər lisenziata yalnız istifadə hüququ verilibsə (digər hüquqlar lisenziarda qalmısaq şərtlə) onda bu göstərici 20-30%-ə bərabər olur.

Royalti əsasında isə istehsal olunan və satılan məhsulun maya dəyərindən asılı olaraq intellektual mülkiyyət sahibinə ayrılan ödəniş əsasında müəyyənləşir. Royaltinin hesablanma qaydalarının mövcud olmasına baxmayaraq beynəlxalq təcrübədə əsasən empirik metoddan istifadə olunur. Beləki, sənayenin müxtəlif sahələri üçün orta standart qiymət səviyyəsi müəyyənləşdirilir.

İqtisadi ədəbiyyatlarda göstərilən qiymətlər bir qayda olaraq 0.5%-lə 14% arasında dəyişir. Məsələn, elektron sənayedə royalti ayırmaları 1-5%, farmakoloji sənayedə 2-7%, təyyarəqayırmada 10%, avtomobil sənayesində 1-3%, az yararlılıq müddəti olan istehlak mallarının hazırlanmasında 0.2-1.5%.

Elmi-texniki biliklərlə beynəlxalq mübadilənin əsas formalarından biri də, beynəlxalq injiniringdir. Beynəlxalq injiniring – ixtisaslaşdırılmış mühəndis-konsultasiya, tikinti və s. şirkətlər tərəfindən həyata keçirilən, istehsal xarakterli kompleks əməliyyatların həyata keçirilməsidir. İnjiniring xidmətləri ilə bağlı beynəlxalq ticarətin inkişafı birbaşa elmi-texniki inqilabın təsiri nəticəsində baş vermişdir. Bu fəaliyyət növünün 3 forması mövcuddur:

- ✓ Konsultativ injiniring – obyektlərin layihələşdirilməsi, tikinti planlarının hazırlanması və işə nəzarət edilməsi ilə bağlı intellektual xidmətlərdir.
- ✓ Texnoloji injiniring – sənaye obyektinin tikilməsi və istismara verilməsi, elektrik və su təchizatının hazırlanması, nəqliyyat və s. bağlı texnika və ya texnologiyanın sifarişçiyə verilməsidir.
- ✓ Tikinti və ya ümumi injiniring – avadanlıq və texnikanın çatdırılması, montaj və quraşdırma işlərinin icrası, mühəndis işlərinin həyata keçirilməsidir.

Bu sahədə aparıcı şirkətlər ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya, Yaponiya və s. kimi ölkələri təmsil edir.

Beynəlxalq injiniring bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir: İstehsal xidməti kimi fəaliyyət göstərməsi. Yəni injiniring istehsal prosesində birbaşa məhsul istehsalı ilə deyil, sadəcə istehsal prosesinin effektivliyinin artırılması ilə məşğul olur: lahiyələşdirmə, məsləhət xidmətləri, təhsil və s. İnjiniring xidmətlərinin lisenziya və “nou-hau”dan əsaslı surətdə fərqlənir. Beləki lisenziya və "nou-hau"nun mübadiləsi zamanı satıcı qismində birbaşa ixtiranın sahibi, müəllifi özü çıxış edir. Bu xidməti və ya istehsal-texnoloji prosesi digər bir şəxs təklif edə bilməz. İnjiniring zamanı göstərilən xidməti isə, eyni zamanda başqa firmalar da göstərə bilər.

Lisenziya müqavilələrində olduğu kimi injiniring xidmətlərinin qiymətinin hesablanması problem yaradır. Bu qiymətlərin səviyyəsini müəyyən etmək üçün dünya bazarının müxtəlif regionlarında olan rəqib firmaların qiymətləri araşdırılır. Əgər xidmətin heç bir analoqu olmur, o zaman mütəxəssislərin saat hesabına ödənişləri baza kimi götürülür. Bu zaman qiymət səviyyələri belə ola bilər: yüksək sinif mütəxəssislər üçün 60-70 dollar, orta sinif 30-35 dollar, aşağı sinif 20-25 dollar.

Beynəlxalq təcrübədə aparıcı sahələrdən biri də franşayzinqdir. Tərcüməsi fransızcadan güzəşt, təzminat deməkdir.

Franşayzinq yaranma tarixi orta əsrlərə gedib çıxır. Krallar öz baronlarına müəyyən xidmət qarşılığında vergilərin toplanmasını həvalə edirdilər. Sadə adamlar isə müəyyən ödənişlər qarşılığında bu və ya digər bazarlarda öz məhsullarını satmaq imkanı əldə edirdilər. Maraqlı fakt kimi qeyd etmək lazımdır ki, Böyük Britaniyada qədim franşizə forması hələ də mövcuddur. Belə ki, bu franşizə növündə müəyyən ödənişlər qarşılığında müxtəlif yarmarka və sərgilərdə, bərə-körpülərdə, ayrı-ayrı bazarlarda yer götürmək mümkündür.

Ticari təcrübəyə gəldikdə isə, XVII əsrdə Londonda müasir franşayzinq sisteminə bənzər sistemlər formalaşmağa başladı. XIX əsrin əvvəllərində isə “əlaqəli, bağlı evlər” sistemi yaradıldı. Sistemin mahiyyəti isə ayrı-ayrı fiziki şəxslərə dövlət tərəfindən spirtli içkilərin satışı üçün lisenziyaların verilməsindən ibarətdir. Buna baxmayaraq bir sıra sahibkarlar xüsusi lisenziya əsasında ev təsərrüfatlarını daimi şəkildə inkişaf etdirə bilmirdi. Bu cür problemlərin yaranmasından isə pivə bişirilməsi və satışı ilə məşğul olan şəxslər maksimum yararlandı. Onlar özlərinə məxsus olan həyətyanı sahələri iri sahibkarlara icarəyə verir, bunun qarşılığında isə öz pivələrini və digər spirtli içkilərini satmaq üçün bazarlar əldə edirdilər.

Ümumilikdə, franşayzinq kompaniya üçün genişlənmə, əhatə dairəsinin artırılması vasitəsidir. Bu sistem özündə böyük və kiçik biznesi birləşdirir. Bütün dünyada franşayzinq biznesin inkişaf etdirilməsinin təhlükəsiz vasitəsi hesab olunur. Bu halda yeni yaradılmış biznesin inkişafına şərait yaradılır, sahibkar ağır bazar qanunlarının mənfi təsirindən sığortalanmış olur. Fəaliyyət dairəsinin genişləndirilməsi zamanı kütləvi adminstrativ xərclərdən vaz keçilir. Franşayzinqin bir neçə növü var:

1. *İstehsal françayzinqi.* Hər hansı bir məhsulun hazırlanması texnologiyasına malik firma, həmin texnologiyanı digər bir müştəri-firmaya müəyyən ərazidə bu məhsulu istehsal etmək üçün verir. Bu metod daha çox alkoqolsuz içkilərin istehsalında istifadə olunur. Məsələn, Koka-Kola kompaniyası öz məhsullarının hazırlanması üçün lazımi texnologiyayı və konsentratları digər bir ölkədəki françayzi kompaniyaya təqdim edir və məhsulların istehsalının və satışının idarə olunmasıyla məşğul olur. Lakin bu halda ən vacib şərt məsələn, Bakıda istehsal olunan məhsulun San-Fransiskodakı məhsuldan fərqlənməməsidir. Təbii ki, məhsul istehsalında istehlakçıların regional fərqlərinin nəzərə alınması istisnadır.

2. *Ticarət françayzinqi.* Hər hansı bir aparıcı firma öz əmtəə nişanını digər bir firmaya müəyyən bir ərazidə realizasiya etmək üçün təqdim edir. Bu zaman françayzi məhsulun satışına qədər və satışdansonrakı xidmətləri öz üzərinə götürür. Françayzi məhsulları françayzordan alır və öz adından satır. Ticarət françayzinqinin özünəməxsus xarakteri françayzi şirkətin əmtəə satışı və xidmətlər göstərilməsində dar ixtisaslaşmaya malik olması ilə izah oluna bilər. Hal-hazırda bu tip françayzinq daha çox avtomobil şinlərinin satışında istifadə olunur. Əgər əmtəə və xidmətlər əmtəə nişanı deyilsə onda bu tip ticarət françayzinq sayılmır [30].

3. *Xidmət sahəsinin françayzinqi.* Bu sahə təqribən ticarət françayzinqində olduğu kimidir. Sadəcə əməkdaşlığın obyektidir. Bu sahədə ilk addımı MakDonald kompaniyası atmışdır. Hal-hazırda dünyanı bir sıra ölkələrində xidmət françayzinqi əsasında çoxlu sayda restoran və qəlyanaltıların açıldığını qeyd etməliyik.

Françayzi olmaq üçün icazə müxtəlif metodlarla əldə oluna bilər. Daha geniş yayılmış iki forma mövcuddur: Birbaşa françayzinq və master françayzinq. Birinci

halda franqayzor franşizəni yerli sahibkara satır. Franqayzor və franqayzi arasında sıx əlaqələrin qurulması baxımında bu ən real variant hesab olunur. Lakin subyektlər arasında coğrafi baxımdan fərqlər mövcud olarsa bir sıra çətinliklər ortaya çıxa bilər. Bura ilk növbədə yerli səviyyədə franqayzinin fəaliyyətinin izlənməsində və köməklik göstərilməsində ortaya çıxan problemlərin mövcudluğunu aid etmək olar. İri kompaniyalar bu metoddan bir qayda olaraq müxtəlif bazarların öyrənilməsində geniş istifadə edirlər.

Master franqayzinq sistemində isə beynəlxalq kompaniya digər bir ölkə ərazisində yalnız bir iri franqayzi kompaniyaya fəaliyyət göstərmək üçün icazə verir. Bu ölkədə franqayzinq sisteminin qurulması, çoxlu sayda xırda kompaniyaların bu sistemə cəlb olunması, onların idarə edilməsi və ödənişlərin vaxtında həyata keçirilməsi işləri də bütünlükdə bu iri franqayzi firmaya həvalə olunur.

Franqayzinq sahəsində ən fəal şirkətlər ABŞ-ı təmsil edir. Yeri gəlmişkən franqayzinqdən ABŞ-da ilk dəfə tikiş maşınlarının istehsalı ilə məşğul olan Zinqer kompaniyası istifadə etmişdir. XIX əsrin ortalarında Zinqer kompaniyası tikiş maşınlarının kütləvi istehsalına başlayır. Lakin bu maşınlara xidmət göstərilməsini və ehtiyat hissələrlə təmin edilməsini mərkəzləşdirilmiş şəkildə həyata keçirmək praktiki cəhətdən qeyri-real idi. Buna görə də, kompaniya franqayzinq sistemi yaradır. Maliyyə cəhətdən sərbəst firmalara tikiş maşınlarına xidmət göstərmək və ehtiyat hissələrinin satışını təşkil etmək hüququ verilir.

Eyni tipli sistem 1898-ci ildə General Motors şirkəti tərəfindən yaradılmışdır. Dilerlərə digər kompaniyaların məhsullarını satmağa icazə verilmirdi. Bundan başqa həmin firmalar franqayzor kompaniyanın imicini qorumaq və xidmət səviyyəsini yüksəltmək üçün öz kapitallarını bu işə sərf etməliydilər. Avtomobil satışında franqayzinq sistemindən hal-hazırda da istifadə olunur.

Koka-Kola, Pepsi, Seven-Ap və digər şirkətlər alkoqolsuz içkilər istehsalı və satışı sahəsində franşayzing sistemindən hər zaman səmərəlisənziya şəkildə istifadə etmiş və etməkdədir.

XX əsrin 50-ci illərinə qədər franşayzing məhsul satışının və xidmətlərin genişləndirilməsinin effektiv metodu hesab edilirdi. Bu ənənvi franşayzing və ya ilkin nəsil franşayzing hesab edilirdi [30].

ABŞ-da franşayzingin inkişafına güclü təkan verən hadisə 1946-cı ildə əmtəə nişanları haqqında qanunun qəbul edilməsi oldu. Artıq sahibkarlar qanunvericiliyin dəstəyi ilə, o qədər də böyük olmayan xərclər hesabına öz əmtəə nişanlarını digər kompaniyalara müəyyən şərtlər daxilində verir və bunun hesabına öz biznesini böyütmüş olurdu.

Franşayzingin tətbiq sahələri	Franşayzingin çoxsəviyyəli sistemi
Təhsil xidmətləri	istehsalçı-istehsalçı
İstirahət və əyləncə	istehsalçı-topdansatış
Restoran, kafe və qəlyanaltılar	istehsalçı-pərakəndəsətış
Tibbi və kosmetika xidmətləri	topdansatış-pərakəndəsətış
Ev təsərrüfatı ilə bağlı xidmətlər	pərakəndəsətış-pərakəndəsətış
Pərakəndə satışı və s.	xidmətgöstərən-xidmətgöstərən

Şəkil 3. Franşayzingin istifadə sahələri və səviyyələri [30].

İxtiyari növ biznesi franşizə sisteminə çevirmək olar. Beynəlxalq Franşayzing Assosiasiyası franşayzingin tətbiq olunması mümkün olan 70 növ təsərrüfat sektorunu müəyyənləşdirmişdir [26].

Franşayzing biznesin bir sıra sahələrində daha çox istifadə olunur ki, bunlara aşağıdakıları aid etmək olar - avtomobil sənayesi və avtoservis, biznesin təşkili və

idarə edilməsi (mühasibət, reklam və s.), tikinti, xidmət, evlərin təmiri və xidməti, təhsil xidmətləri, istirahət və əyləncə və s.

Tətbiq olunduğu iqtisadiyyat sahəsindən asılı olaraq franşayzing sistemində istehsalçı, topdansatış, pərakəndəsətış və xidmət-göstərən kimi subyektlər qarşılıqlı münasibətdə olur (Şəkil 1).

Sahibkarlıqda franşayzing çox perspektivli sahə hesab olunur. Əgər adi biznesdə yeni yaranan 100 şirkətdən 10-nun “yaşamaq” ehtimalı varsa, franşayzingdə bu göstəricini 90/100 kimi qəbul etmək olar. Biznesdə franşayzing artım üçün əlverişli sahə hesab olunur: beləki, sahibkar fəaliyyətə başlamaq üçün “hazır iş” əldə etmiş olur [24].

Ümumdünya Franşayzing Assosiasiyasının məlumatlarına əsasən franşayzingin daha perspektivli sahəsi pərakəndə ticarət sektoru hesab olunur. Hal-hazırda isə xidmət sahələri franşayzing sahəsində daha fəal görünür. İstehsal sahələri isə bu sahədə daha zəif təsir bağışlayırlar.

ABŞ-ın ÜDM-un 13%-ə qədəri franşayzing sisteminin payına düşür. Bu ölkədə 1500-ə qədər franşayzing sistemi mövcuddur ki, bu sistem özündə tam 75 fəaliyyət sahəsini əhatə edir. Franşizə müəssisələrin sayı isə 350 000-i üstələyir. Bu da hər franşayzora 230 franşizə mərkəzinin düşməsinə bərabərdir. Buna baxmayaraq əksər franşayzoranın mərkəzlərinin sayı yüzdən azdır. 80%-ə qədər franşizə sistemi 50-250 min dollar həcmində investisiya tələb edir. Yuxarıda qeyd olunan 75 iqtisadiyyat sahəsi arasında 45%-lik göstərici ilə ticarət digər sektorları üstələyir. Burada isə sürətli xidmət göstərən restoran (fastfood) şəbəkələri 18%-lə liderliyini qoruyur. İkinci yer sənaye məhsulları mağazalarına (11%), beşinci yer restoran və kafe şəbəkələrinə (9%), yeddinci yer ərzaq məhsulları mağazalarına (7%) məxsusdur [38].



Françayzinq şəbəkəsinin sayına görə Avropada üçüncü olan Fransada 620 françayzor, təqribən 30 min franşizə qeydiyyatda alınmışdır. Fransızlar avropa françayzinq bazarının təqribən 40%-nə nəzarət edirlər ki, bu da 32-35 mlrd. dollara bərabərdir.

Avropa üzrə göstəricilərə gəldikdə isə, son məlumatlara əsasən 4500 françayzinq sistemini və 180 000-dən çox franşizə mövcuddur. Bu sistemin ümumi ticarət dövriyyəsi 150 mlrd. dolları üstələyir. Sadalanan göstəricilərin kifayət qədər yüksək olmasına baxmayaraq Avropa françayzinqin inkişafına görə ABŞ-a uduzur.

Almaniya Françayzinq Assosiasiyasının proqnozlarına əsasən XXI əsrin ilk on ilində françayzinq sistemi stabil olaraq illik 10-15% sürətlə inkişaf edəcək. Bu cür optimist proqnozların verilməsinin əsasında isə müsbət istiqamətli statistik rəqəmlər durur. Beləki son 5 il ərzində cəmi 8% françayzinq sisteminə daxil olan müəssisə öz fəaliyyətini davam etdirə bilməmişdir.

### 1.3. Müasir elmi-texniki və innovasiya məhsulları bazarının xüsusiyyətləri: TMK-lar hərəkətverici qüvvə kimi

Elmi-texniki məhsullar bazarı mal və xidmətlər bazarından aşağıdakılarla fərqlənir:

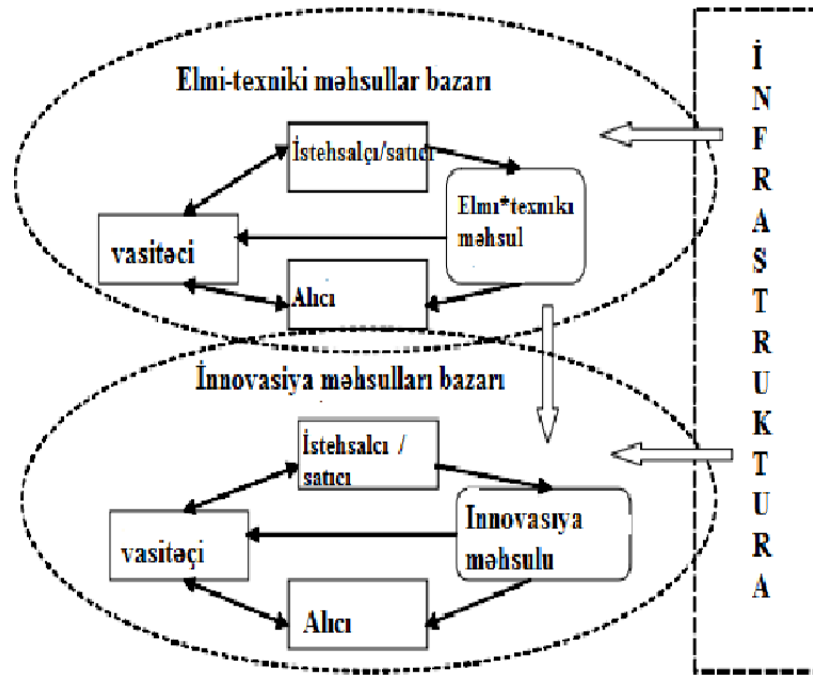
1. Təbiətinə görə bu bazar “satıcı” bazarıdır. Tələbin təklifdən üstünlüyü halları mövcuddur;
2. Elmi-texniki məhsulların alıcıları professionallardır. Alışın məqsədi məhsulu əldə edən müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsidir;
3. Mal bazarına nisbətən bu bazar törəmə bazardır, başqa sözlə yeniliyə tələb mala (xidmətə) olan tələblə müəyyən olunur. Buna görə də elmi-texniki məhsullar bazarının həcmi yeniliyin makro və mikro səviyyədə tətbiqinin fəallığından asılıdır;
4. Bu bazarın xarakterik cəhəti elmi-texniki məhsulun təqdim olunduğu müəyyən “yerin” və ya mal bazarı terminologiyasında olduğu kimi satış kanalları formasının mövcud olmamasıdır. Belə məhsulların mübadiləsi hər şeydən əvvəl infrastruktur inkişafın vacibliyini zəruri edir;
5. Elmi texniki məhsullar bazarında satışın spesifik forma və metodlarından istifadə olunur;
6. Elm və texnikanın nailiyyətləri mal formasında məhduddur.

Cədvəl 1

#### Elmi-texniki və innovasiya məhsulları bazarının xüsusiyyətləri

Qiymətləndirmə kriteriyası	Bazar	
	Elmi-texniki məhsullar bazarı	Innovasiya məhsulları bazarı
Bazarın obyektı	Elmi-texniki məhsul	Innovasiya məhsulu
Malın xüsusiyyəti	Bilik (elmi bilik, ideya və s.)	Mal (yeni proseslər, məhsullar, xidmətlər və s.)
Bazarın əsas subyektləri	ETİ, sahə tədqiqat institutları, Ali təhsil müəssisələri, tədqiqat laboratoriyaları, layihə müəssisələri, TMK-lar, TMB və s.	TMK –ın elmi texniki bölmələri və digər
Alıcılar	Elmi texniki məhsulları istehsalat tətbiq etmək	Bütün müəssisələr

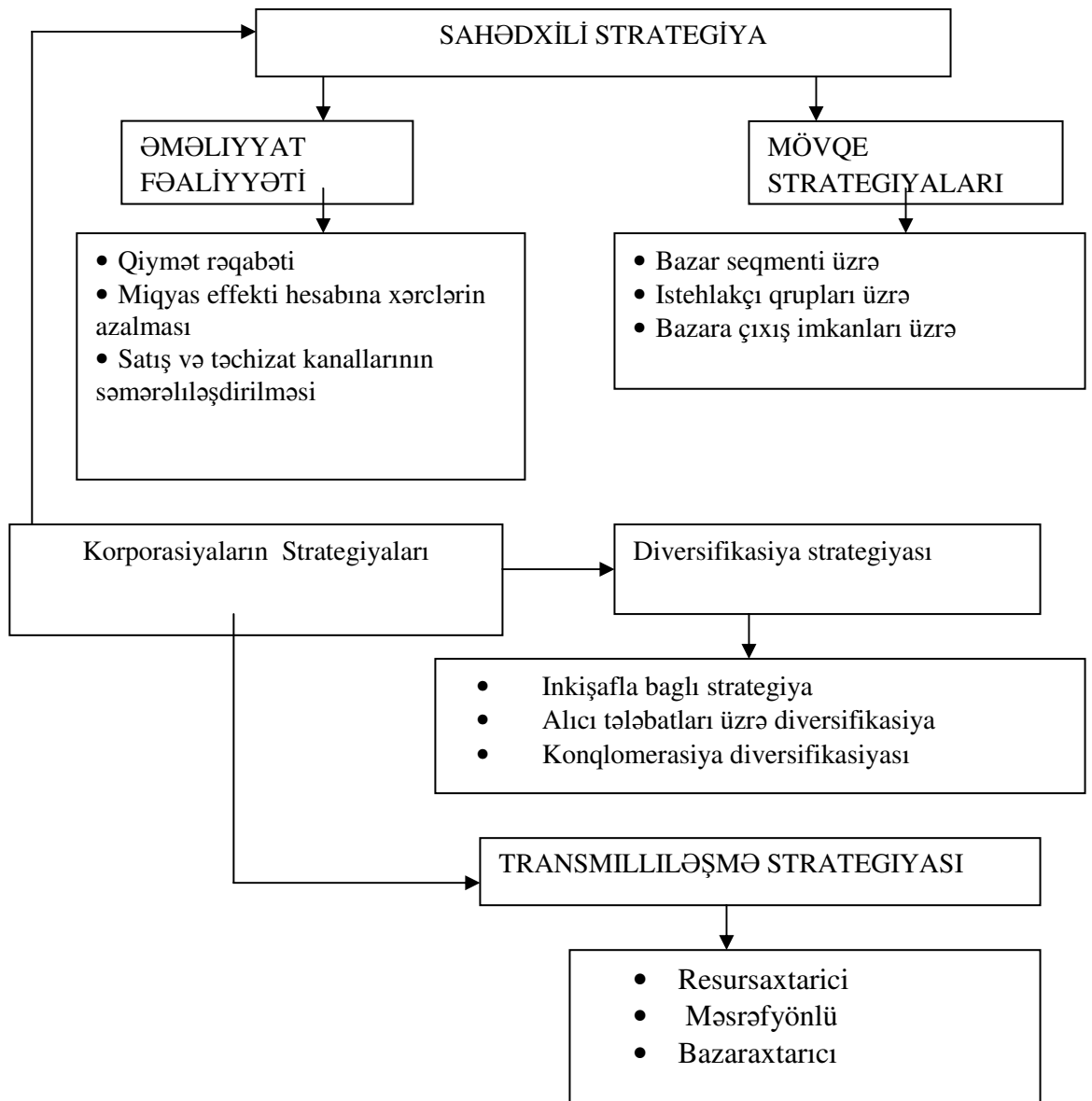
	imkanında olan müəssisələr və digər	
İnfrastrukturun növləri	İnformasiya təminatı sistemi, Maliyyə-iqtisadi təminat sistemi, sertifikatlaşdırma sistemi, kadrların hazırlanması və yenidən hazırlanması sistemi, inkişafın koordinasiyası və tənzimlənməsi sistemi	
İnformasiya təminatının xüsusiyyətləri	Elmi konfranslar, seminarlar, simpoziumlar	Yarmarka və sərgilər, rəqablər və eyni sahə daxilində digər müəssisələr



Şəkil 4. Elmi-texniki və innovasiya məhsulları bazarının fəaliyyət modeli [ 32]

Müasir dünyada beynəlxalq ərazi miqyaslı ekspansiyaların 4 növ strategiyası fərqləndirilir: çox ölkəli strategiya (multidomestic strategy); beynəlxalq strategiya (international strategy); qlobal strategiya (global strategy) və transmilli (çox milli ) strategiya (transnational (multinational) strategy) [4].

Mövqe strategiyaları üç aspekt üzrə - bazar segmenti üzrə, istehlakçi qrupları üzrə və bazara çıxış imkanları üzrə müəyyənləşdirilir (Şəkil 5).



**Şəkil 5. Korporasiyaların strategiyaları [15]**

Birbaşa xarici investisiyalara transmilli korporasiyaların inkişafının əsasıdır. TMK-ların fəaliyyəti yeni bazarların əldə olunması, dünya miqyasında istehsalın optimallaşdırılması və gəlirlərin maksimallaşdırılmasına yönəlmişdir. Bunun bir sıra müsbət və mənfi cəhətləri vardır. TMK-ların fəaliyyətinin pozitiv nəticələri onları qəbul edən ölkənin maraqları ilə üst-üstə düşməsidir. Mənfi nəticələri isə transmilli şirkətlərin onları qəbul edən ölkənin dövlət maraqları sferasına təsiri ilə

bağlıdır. Kapitalın beynəlxalq hərəkəti onun qlobal mobilliyi tendensiyaları ilə müəyyənləşir, onun əsas problemini isə dövlət və beynəlxalq formada tənzimlənməsi təşkil edir.

Kapitalın hərəkətinin beynəlxalq tənzimlənməsi-kapitalın hərəkətinin tənzimlənməsi üzrə qanunvericilik, icra və nəzarət xarakterli tədbirlər sistemini əks etdirir. Kapitalın hərəkətinin beynəlxalq tənzimlənməsinin əsas məqsədləri kimi aşağıdakıları ayırmaq olar:

- kapital bazarlarının beynəlmiləlləşməsi və qarşılıqlı əlaqələnməsi
- kapitalın beynəlxalq hərəkətinə nəzarət və onun inkişaf proqnozu

## **II FƏSİL. TEXNOLOJİ YENİLİKLƏRİN QLOBALLAŞMASI VƏ BEYNƏLXALQ ELMİ-TEXNİKİ MƏHSULLAR BAZARINDA RƏQABƏT SİYASƏTİ**

### **2.1. Texnoloji yeniliklərin qloballaşması şəraitində elmi-texniki məhsullarla beynəlxalq mübadilənin tənzimlənməsi**

Yeni texnologiyaların kəşfi və ondan istehsal prosesində istifadə etmək ilk növbədə məhsuldarlığı və məhsulun keyfiyyətini artırmaq və bununla da, daxili və beynəlxalq bazarda rəqiblərə qalib gəlmək məqsədi daşıyır. Lakin beynəlxalq mobilliyə malik olmaq hələ heç nəyi həll etmir. Müasir qloballaşan dünya iqtisadiyyatında informasiyanın və ya texnoloji biliklərin ötürülməsi bir sıra risklər yaradır. Buna görə də yenilikləri öyrənmək məqsədilə xaricə getmiş hər hansı bir firmanın əməkdaşı müəyyən baryerlərlə qarşılaşmış olacaqdır.

İstehsalın digər amillərində olduğu kimi texnologiyaların beynəlxalq mübadiləsi zamanı da bir sıra ciddi maneələr meydana gəlir. Hər bir dövlət texnologiyaları mümkün olduqca öz ölkəsi sərhəddləri daxilində saxlamağa səy göstərir. Bunun üçün isə texnologiyaların daşınmasına dövlət tərəfindən qadağalar və ya məhdudiyyətlər qoyulur. Burada əsas məqsəd ölkənin maksimal həddə yeni texnologiyalarla “silahlanması” və bununla da beynəlxalq bazarlarda üstün duruma malik olmasıdır.

Digər amillərə isə milli təhlükəsizlik, siyasi və ideoloji motivlər aiddir. Bir sıra dövlətlər isə texnologiya idxalını xarici rəqabətdən qorunmaq və işçi yerlərinin saxlanması məqsədilə məhdudlaşdırır. Bundan başqa yerli texnoloji standartların

xaricdən gələn texnologiyalarla üst-üstə düşməməsi də bu tipli məhdudiyətlərə səbəb ola bilər.

Bu sahədə dövlət və beynəlxalq tənzimlənmə bir sıra səbələrdən irəlisenziya gələ bilər. Ən başlıca səbəb isə təbii ki, beynəlxalq bazarlarda kəskin rəqabət mübarizəsidir.

*Texnoloji liderliyin əldə saxlanması.* Bu səbəbdən irəli gələn dövlət tənzimlənməsi əsasən texnologiyalar sahəsində aparıcı inkişaf etmiş ölkələrdə həyata keçirilir. Bu zaman hər hansı texnologiyaların istehsalı və istifadə edilməsində digərlərinə nisbətən üstün durumda olan dövlətlər texnologiyaların ölkədən çıxarılmasını tam və ya qismən məhdudlaşdırır və bununla da dünya bazarında liderliyini qorumuş olur. Amma texnoloji liderlik hələ iqtisadi liderlik demək deyil. Texnoloji lider ölkələr kifayət qədər iri həcmli xərclərə malikdirlər. Bura bahalı işçi qüvvəsinin, patent və lisenziyaların əldə edilməsi və saxlanması aiddir. Texnoloji liderliyə can atmayan ölkələr hər bir qiymətlə hazır texnologiyanı və bu texnologiyanın əsasında hazırlanan məhsulu əldə edə bilər.

*Milli təhlükəsizliyin qorunması.* Dövlət hər şeydən öncə hərbi texnologiyanın təhlükəsizliyinin qorunmasında maraqlıdır. Buna nümunə kimi 80-ci illərin sonlarına qədər Fransa istisna olmaqla NATO-nun 15 ölkəsinin Koordinasiya komitəsi tərəfindən keçmiş sosialist ölkələrinə xüsusən hərbi texnologiyanın ixracına nəzarət edilməsini göstərmək olar. Ümumiyyətlə “soyuq müharibə” dövründə bu ölkələr arasında qarşılıqlı idxal-ixrac əməliyyatları həddən artıq ciddi nəzarətdə idi.

*Beynəlxalq razılaşmaların şərtləri.* Çoxtərəfli razılaşmaların icrası zamanı iştirakçı ölkələr texnologiyaların satışına ciddi nəzarət edir. Burada əsas məqsəd texnologiyanın kimyəvi, bakterioloji, raket silahlarının hazırlanmasında potensial

vasitə kimi istifadə edilmə ehtimalını aradan qaldırmaqdır. Bu tip silah-sursatın hazırlanması ciddi qadağalar və ya sərt beynəlxalq nəzarət altındadır.

Beynəlxalq razılaşmalara uyğun olaraq daha bir qrup texnoloji avadanlıqların idxal və ixracı nəzarətdə olur. Bu tip texnologiya və informasiyalara sülh məqsədilə istifadə olunan material, avadanlıqların istehsalında istifadə olunan, bununla belə kütləvi qırğın silahlarının hazırlanmasında istifadəsi mümkün olan texnologiyalar aiddir.

Texnologiyaların birbaşa dövlət tənzimlənməsi ixrac nəzarətini həyata keçirən orqanlar tərəfindən, gömrük və sərhəd nəzarət metodları vasitəsilə reallaşdırılır. Dolayı tənzimlənmə isə əksər ölkələrdə texnologiyalar üçün patent və ticarət markalarının dövlət qeydiyyat sistemi vasitəsilə icra olunur.

Bir sıra hallarda bu və ya digər məhsulu ixrac etmək üçün dövlət orqanlarının xüsusi icazəsi olmalıdır. Bu sahədə qanunvericiliyi pozmaq isə, dövlətə qarşı cinayət kimi qiymətləndirilir. Bəzi ölkələrdə dövlət nəzarətində olan texnologiyanın xarici rezidentə satılmasına cəhd ömürlük həbs kimi ağır cəza ilə qarşılanır.

İdxalçı dövlətlərdə isə texnologiyaların gətirilməsinə nəzarət qanunvericiliyə uyğunluğun və cəmiyyət üçün təhlükəsizliyin olub-olmaması əsasında həyata keçirilir.

Texnologiyaları əldə etməyə çalışan dövlətə onun iqtisadi və texniki inkişaf səviyyəsi də bir baryer kimi çıxış edir. İdxalçı və ixracatçı dövlətlər arasında mövcud olan iqtisadi inkişaf səviyyəsi imkan vermir ki, nisbətən “zəif” ölkənin işçi qüvvəsi yeni texnologiyaları mənimsəsin, onlardan istifadə etsin və istehsal sahələrində bunları tətbiq etsin. Buna baxmayaraq dövlət nəzarəti əsasən spirtli içkilər, silah-sursat, kimyəvi məhsullar, narkotika istehsalı üçün nəzərdə tutulan texnologiyaların mübadiləsində həyata keçirilir.



Beləliklə, hər bir dövlət aparıcı texnologiyaları mümkün olan bütün variantlarla, istər açıq, istərsə də gizli məhdudiyyətlərlə ölkə sərhədləri daxilində saxlamağa cəh göstərir. Bunun əsasında isə dünya bazarında kəskin rəqabəti uduzمامaq məsələsi durur. Milli təhlükəsizlik, siyasi və ideoloji motivlərə görə isə hərbi və “ikiqat təyinatlı” texnologiyanın idxal və ixracı nəzarətdə saxlanılır.

Texnologiyalar kimi elmi biliklərin beynəlxalq mübadiləsi də dövlət və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən ciddi nəzarətdə saxlanılır. Bu sahədə aparıcı rol Ümumdünya İntellektual Mülkiyyət Təşkilatına (ÜİMT) məxsusdur. Bu beynəlxalq təşkilata üzv ölkələrin sayı 183-ə bərabərdir. Təşkilatın əsas orqanları Ümumi Assambleya, Konferensiya, Koordinasiya Komitəsidir.

XXI əsrdə intellektual mülkiyyət beynəlxalq arenada özünəməxsus yerə malikdir. İnsan beyninin məhsulu olan ixtiralar, sənaye nümunələri, ticarət markaları, kitab, musiqi və filmlər dünyanın hər yerində istifadə olunur və belə demək mümkünsə insanların yaşayış tərzinin inkişafına müsbət təsir göstərir. Ümumdünya İntellektual Mülkiyyət Təşkilatı (ÜİMT) da bütün dünyada məhz müəlliflik hüquqlarının qorunması nəticəsində bu ixtiralardan istifadəni daha faydalı edir, ixtira sahibinə isə öz əməyinə görə normal mənfəət əldə edilməsində köməklik göstərir. Bu tipli qayğı dolayısıyla elmi-texniki inkişafı stimullaşdırır və onun sərhədlərini bir az daha artırmış olur. İntellektual mülkiyyətin reallaşdırılması üçün təşkilat tərəfindən normal, stabil şəraitin yaradılması isə birbaşa beynəlxalq ticarətin inkişafına təkan vermiş olur.

Təşkilatın özündə 183 ölkə, yəni təqribən dünya ölkələrinin 90%-ni birləşdirməsi bu beynəlxalq təşkilatın əhəmiyyətini bir daha təsdiqləyir. Təşkilatın yaranma tarixi 1883-cü ilə təsadüf edir. Bu təşkilatın və ümumilikdə intellektual mülkiyyətin beynəlxalq səviyyədə qorunmasını zəruri edən hadisə isə 1873-cü ildə Vyanada təşkil olunmuş Beynəlxalq İxtiralar sərgisində baş verdi. Belə ki, öz yeni

ideyalarının “oğurlanaraq”, digər ölkələrdə istifadə olunacağından çəkinən xarici ölkə nümayəndələri bu sərgidə iştirak etməkdən vaz keçdilər.

1883-cü ildə bu sahədə ilk ciddi beynəlxalq müqavilə - Paris konvensiyası qəbul olundu. Bu konvensiya sənaye mülkiyyətinin qorunmasını və bir ölkənin vətəndaşının yeni ideya və ya ixtiralarının digər dövlətlərdə yalnız patent, ticarət markası və sənaye nümunəsi şəklində istifadə edilməsini nəzərdə tuturdu. 14 ölkə tərəfindən qəbul olunan bu konvensiya 1884-cü ildə qüvvəyə mindi. Bu üzv ölkələrin iclaslarının çağırılmasının və bir sıra digər təşkilati məsələləri həll etmək məqsədilə Mərkəzi Büro yaradıldı. 1886-cı ildə isə bədii və incəsənət əsərlərinin müəlliflik hüquqlarının qorunması məqsədilə Bern konvensiyası qəbul olundu. Az sonra isə bu iki konvensiyanın Mərkəzi Büroları birləşərək mənzil qərərgahı İsveçrənin Bern şəhərində yerləşən İntellektual Mülkiyyətin qorunması ilə bağlı beynəlxalq təşkilat yaradıldı.

1960-cı ildə təşkilat Berndən Cenevrəyə, digər iri beynəlxalq təşkilatların “yanına köçdü”. 10 il sonra təşkilatın adı dəyişərək Ümumdünya İntellektual Mülkiyyət Təşkilatı oldu. 1974-cü ildə ÜİMT BMT-nin ixtisaslaşmış təşkilatına çevrildi. 1898-ci ildə təşkilat cəmi dörd beynəlxalq müqavilənin icrasını tənzimləyirdisə, hal-hazırda bu rəqəm 21-ə çatır. Bu sahədə ən iri müqavilələr Madrid və Haaqa razılaşmalarıdır. Bu razılaşmalar ticarət nişanlarının və sənaye nümunələrinin beynəlxalq qeydiyyat problemlərini özündə əks etdirir.

Hər bir ixtira sahibi ona məxsus olan ticarət markasını və ya sənaye nümunəsini lokal və ya regional səviyyədə qeydiyyatdan keçirmək istədikdə, ilk növbədə bu ixtiranın həqiqətən də, yeni olduğunun və ya artıq kiminsə mülkiyyətində olduğunu müəyyənləşdirmək zərurəti meydana çıxır. Bunu dəqiqləşdirmək üçün iri həcmli informasiyalar massivində axtarış həyata keçirmək lazım gəlir. Bu tip informasiyaların axtarışını asanlaşdırmaq məqsədilə ÜİMT dörd

bet razılaşma qəbul etmişdir. Mütəmadi olaraq təzələnən bu baza bir sıra dövlətlər, hətta qeyri-üzv ölkələr tərəfindən də istifadə olunur. Bu müqavilələr aşağıdakılardır: Strasburq müqaviləsi; Nitsa müqaviləsi; Vyana müqaviləsi; Lokarna müqaviləsi.

Beynəlxalq səviyyədə intellektual mülkiyyətin qorunmasında ÜİMT bir sıra xarici əlaqələr vasitəsilə sıx əməkdaşlıq şəbəkəsi qurmuşdur. Bura ilk növbədə aparıcı inkişaf etmiş ölkələrin dövlət qurumları və bir sıra iri beynəlxalq təşkilatlar aiddir. Məhz bu qurumların maliyyə dəstəsi nəticəsində təşkilat dünyada, xüsusən də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bir sıra iri layihələr həyata keçirir. Dövlət orqanlarından sonra ÜİMT-nın ikinci əsas kontragenti xüsusi sektor hesab olunur. Hətta bir sıra iri TMK-lar təşkilatın üzv-ölkələrinin bütün əsas görüşlərində yaxından iştirak edir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, yeni texnologiyaların yaradılması, istehsal və xidmət sahələrində tətbiq edilməsi, bundan başqa intellektual fəaliyyətin nəticələrinin bu proseslərə cəlb olunması sahəsində geridə qalan ölkələr dünya texnoloji və iqtisadi inkişafında möhkəmlənə bilmirlər. Elmi-tədqiqat və layihə-konstruktor işlərinin sifarişli ödəniş prosesinin beynəlxalq təcrübəsi də maraq doğurur. Son 10 il ərzində cost plus fee – dəyər plus mükafatlandırma sistemində kütləvi keçid müşahidə olunmaqdadır. Bu sahədə qabaqcıl ölkə ABŞ hesab olunmalıdır. Ümumiyyətlə bu ölkədə elmi-tədqiqat işlərini bir qayda olaraq dövlət maliyyələşdirir. Yaponiyanın da bu sahədə təcrübəsi kifayət qədərdir. 1957-ci ildə burada texnoloji informasiya mərkəzi yaradılmışdır. Mərkəzin əsas vəzifəsi 4000 yapon və 7000 xarici jurnalın, 15000-ə qədər müxtəlif konfransların texniki hesabat raportların monitorinqini həyata keçirilməsidir. Bu araşdırmaların yekunu olaraq hər il 500 000-ə qədər illik yekun hesabatları müxtəlif firma-təşkilatlara və banklara göndərilir.

Ümumiyyətlə Yaponiyanın bu təcrübəsində bir sıra digər aparıcı dövlətlər də istifadə etmişdir. Belə dövlətlərdən biri də, Koreyadır. Öz yaxın qonşusunun bu uğurlu təcrübəsinə əsaslanaraq 1966-cı ildə Koreya hökuməti Koreya Elm və Texnologiyalar (KETİ) institutunu təsis etdi. Bu təşkilatın yaranması Koreyanın inkişafının erkən mərhələsində ölkənin sənayeləşdirilməsi sahəsində xarici texnologiyaların ölkəyə cəlb olunaraq ondan səmərəli istifadəsi üçün şərait yaratmış oldu. KETİ-nin tətqiqat və inkişafı ilə bağlı fəaliyyəti əsasən xarici texnologiyaların istifadəsi ilə bağlı ümumi və praktiki problemlərin həlli istiqamətində yönəlmişdi.

Elmi tədqiqatlar innovasiyalar üçün mövcud mənbələrdən biri hesab oluna bilər. Texnoloji aktivliyin ilkin mərhələsində firmalar elmi tətqiqat departamentlərinin yaradılmasında maraqlı olurlar. Çünki müxtəlif elmi sınaqlar, monitorinqlər, güclü texnologiyaların idxal olunması iri həcmli maliyyə resursları tələb edir. Buna görə də elmi-tədqiqat şöbələrini yaradılması bir qayda olaraq texnoloji aktivliyin ikinci mərhələsində həyata keçirilir. Bu isə artıq firmaların yeni və daha təkmil məhsullar istehsal etmək məqsədilə yeni texnologiyaların cəlb olunması ilə izah olunmalıdır.

Bugünkü innovasiyaların əsas agentləri hesab olunan iri müəssisələr bu sahədəki fəaliyyətlərini heç də izolyasiya halında icra etmirlər. Bu firmaların digər firmalar, elmi-tədqiqat institutları, standartlaşma və meteorologiya komitələri ilə formal və qeyri-formal münasibətləri mövcud olur [45]. İnnovasiyaların həyata keçirilməsi sahəsində dövlətin beynəlxalq ticarət, rəqabət və investisiya sahəsində siyasəti nəzərə alınır, təhsil-təlim sistemindən insan resursları toplanır.

Cədvəl 2. Dünya iqtisadiyyatında elmi-texniki yeniliklərin qloballaşması.

Kateqoriya	İştirakçılar	Forma
Milli istehsal innovasiyalarının beynəlxalq istismarı	Gəlir axtarışında olan milli və beynəlxalq firmalar	Ən yeni məhsulların ixracı Lisənziya və patent güzəşti Ölkə daxilində hazırlanmış və təkmilləşmiş məhsulun xarici istehsalı
Beynəlxalq elmi-texniki əməkdaşlıq	Universitetlər və elmi-tədqiqat mərkəzləri Milli və transmilli kompaniyalar	Birgə elmi layihələr Elmi mübadilə Tələbələrin beynəlxalq axını Xüsusi layihələr üçün birgə müəssisələr Texniki informasiya və ya avadanlıqların mübadiləsi əsasında istehsal razılaşmaları
İnnovasiyaların beynəlmilləşdirilməsi	TMK-lar	Öz ölkəsində və xaricdə elmi tədqiqat və layihə konstruktor fəaliyyəti Mövcud elmi tədqiqat işlərinin əldə olunması

Mənbə: UNCTAD







İnnovasiyaların və elmi-texniki biliklərin qloballaşdırılması üç formada həyata keçirilə bilər. Birinci kateqoriya milli müəssisələr və TMK-lar fərdi olaraq öz ölkələrində təkmilləşdirilmiş texnologiyaların beynəlxalq kommersionlaşdırılması ilə məşğul olur. İkinci kateqoriya yerli müəssisə və TMK-ları, elmi-araşdırma mərkəzlərini özündə cəmləşdirən xüsusi və dövlət elmi institutlarının beynəlxalq əməkdaşlığı aiddir.

## 2.2. Beynəlxalq telekommunikasiya sferasında lider TMK-lar və onların rəqabət üstünlükləri

**Apple, Samsung Elektroniks qrupu, LG Group, HTC, BlackBerry** və **Sony Corporation** yüksək texnologi üstünlüklərə malik olan aparıcı telekommunikasiya, informasiya və kompyuter avadanlıqları istehsalçı korporasiyaları kimi dünya bazarında hakim mövqelərə malikdir.

Cədvəl 7

Beynəlxalq telekommunikasiya məhsulları bazarında lider TMK-lar

LİDER TMK-LAR : ÖLKƏ VƏ BEYNƏLXALQ TİCARƏT MARKASI					
Apple	Samsung Elektroniks qrupu	LG Group	HTC	BlackBerry	Sony Corporation
ABŞ-ın Kaliforniya ştatı, 1976	Cənubi Koreya şirkəti, 1969	Cənubi Koreya şirkəti	Tayvan şirkəti. 1997-ci il	Kanada şirkəti	Yaponiya şirkəti, 1946
					

Mənbə: Apple, Samsung Elektroniks qrupu, LG Group, HTC və BlackBerry



**Apple** — [1976](#)-cı il aprel ayının 1-də [Stiv Jobs](#), Stiv Voznyak və Ronald Uayn tərəfindən yaradılan, hazırda dünyanın ən böyük proqram təminatçılarından biri olan kompyuter firması.

Şirkətin mərkəzi ofisi ABŞ-ın Kaliforniya ştatının Kupertino şəhərində yerləşir. [2005](#)-ci ildən etibarən şirkətə Stiv Jobs rəhbərlik etmişdir. [Apple Macintosh](#), [iPhone](#), [Mac Book](#), [iPod](#) və [iPad](#) şirkətin ən tanınan məhsullarıdır.

Apple bir zamanlar [fotokamera](#) və [printer](#) kimi texniki qurğular da istehsal etmişdir. Hazırda isə onun istehsal etdiyi məhsullar arasında

kompyuterlər, [monitorlar](#), mp3 pleyerlər və proqram məhsulları üstünlük təşkil edir.

[2007](#)-ci il yanvarın 9-da şirkətin adı Apple Kompyuterdən Apple-yə çevrilmişdir. Stiv Jobs dəyişikliyi iPhonenin tanındığı MacWorld Expo 2007 açılış danışmasında eşitdirmişdir. Kompyuter sözünün çıxarılmasına səbəb olaraq "Apple kompyuter" deyildiyində ağla gələn kompyuterin onsuz da Mac olduğuna diqqət çəkilmiş, buna görə şirkətin adının bu anki məhsulları daha yaxşı əks etdirmək məqsədiylə dəyişdirildiyi ifadə edilmişdir.

[ABŞ](#)-da [2004](#)-cü ilə olan göstəricilərə görə 204.542.560 kompyuter satılmış, onlardan 110.400.000 milyon ədədi Apple olmuşdur.

Apple dünyanın ən bahalı brend kimi tanınır. 2011-ci ilin oktyabrında onun aksiyalarının dəyəri dünya üçün rekord qiymətə 422 milyard ABŞ dollarına çatıb.

Apple 10 dekabr 2011-ci ildə [Nyu-Yorkun](#) Mərkəzi vağzalında özünün ən böyük firma mağazasını açıb. Sahəsi 2,1 min kvadrat metr olan mağaza şirkətin əvvəlki mağaza sahəsi rekordunu 0,6 min kv.m. təzələyib. İlk müştəri mağazanın açılışında birinci olmaq üçün bir sutka növbədə durub.

Amerikanın ən çox bilinən kompyuter firmalarından olan Apple ilk qurulduğu zamanlar Makintoş adıyla xatırlanırdı (Makintoş xüsusi alma sortudur). Hazırda Microsoft, Google əsas rəqibidir. Şirkət məhsullarının yüksək keyfiyyəti və dizayna çox böyük önəm verməsi ilə seçilir. Daha sonra [Stiv Cobs](#) İncildə iştirak edən Adəm ilə Həvvadakı almanı istifadə etməyə başladı. Dişlənilmiş alma fiqurunun günki mənada ilk kompyuterlərin istehsalında vəzifə alan və zəhərə batırdığı almanı dişləyərək intihar edən Alan Turing'e ithafən istifadə edildiyi də deyilməkdədir.



Samsung dünyanda elektronika satışı ilə məşğul olan nəhəng Koreya şirkəti olaraq 1969-cu ildən fəaliyyət göstərir. Şirkətin mərkəzi [Cənubi Koreyanın Seul](#) şəhəridir. Samsung (Koreya: 삼성 그룹, Samseong Georup) Lee Byung-Chul tərəfindən, 1938-ci ildə qurulmuş olan Cənubi

Koreya mərkəzli bir şirkətdir. İdarə heyəti Başçısı Lee Kun-Hee'dir. Samsung müxtəlif şirkətlərdən ibarət olan bir qrup olub, bunlardan ən əhəmiyyətlisi, Samsung Elektroniks'dir.

---

Samsung, 1990-cı illərdə, Koreya xaricində sürətli bir böyümə göstərmişdir. Digər Asiya şirkətlərindən fərqli olaraq, 1997'dəki Asiya İqtisadi Krizisinə demək olar ki, zişansız sovuşdurmuşdur. Yalnız Nissan tərəfindən qurulan Samsung Motor Co. "Nun, Renault'a satışını reallaşdıraraq avtomobil işindən çıxması lazım idi. Bu dövrdə Elektron və komponentlərinə investisiya edilmiş, Samsung Elektroniks qrupu içərisində olan ən təsirli şirkət halına çevrilmişdir. Qrupun tikinti şirkəti də, bu dövrdə, Kuala Lumpurdakı Petronas Qüllələri tikintisi ilə diqqətləri üzərinə çəkmişdir. Samsung Elektron 2000-2005 illərində rekord böyümə və mənfəət əldə edib, dünyanın ən qiymətli markaları sıralamasında 2-ci sırada iştirak etmişdir. Amerika və Avropada bir çox məhsulu dizayn texnologiya və patent mükafatları almışdır və almaqdadır. Elektron, Televiziya, Telefon, Kompüter, Avtomobil, Tibb, Kosmos Araşdırmaları kimi bir çox sahədə fəaliyyət göstərməkdədir. Cənubi Koreya peyk istehsalını demək olar ki, tək başına Samsung etməkdədir. Yapon şirkətləri ilə də Yaponiya üçün peyk istehsalında ortaqlar olmuşlar. Elektron sektorunda Rəqəmsal kamera, DVD, Blu-Ray, VCD, Peyk qəbuledicisi, Dvd-Cd istehsalı, Ağ əşya (Soyuducu, Paltaryuyan, Qab-qacaq maşını), bina idarəetmə sistemləri kimi çox müxtəlif sahələrdə istehsal etməkdədir. Televiziya sektorunda da uzun bir keçmişə sahib olan Samsung 1960-cı illərdən bəri televiziya istehsalı etməkdədir. LCD istehsalında bazar payının olduqca əhəmiyyətli bir hissəsini tutur. Ayrıca Samsung 3D LED TV-nin inkişaf etdirilməsində çox əhəmiyyətli bir rol oynamışdır. Telekommunikasiya sektorunda da mobil telefonları ilə rəqabətə girən Samsung telefon istehsalı satışında ilk sıradadır. Qısa müddətdə telekommunikasiya sektorunda bu çıxışı etməsinin səbəbi Ar-Ge qoyuluşunun çox olması istehsalını və modellərini istifadəçinin istəyinə görə tənzimləməsi və uyğun qiymətə yüksək texnologiyalı cihazlar çıxarmasıdır. Bundan başqa Cənubi Koreya kimi bir ölkədə istehsal etməsi və telekommunikasiya yeniliklərinin ilk uygulandığı ölkələrdən birində olması (3G, Mobil TV tətbiq edən ilk ölkələrdən biri Cənubi



Koreya 4G sınaqları aparılır) digər telefon markalarının bir neçə ay sonra çıxaracağı modelləri və xüsusiyyətdəki telefonları çıxarmasında köməkçi olmaqdadır. Ayrıca IBM dən sonra ən çox patent alan şirkətdir. Son olaraq Samsung 2010-ci ildə çıxardığı Samsung Wave mobil telefonunda öz çıxardığı əməliyyat sistemi olan "Bada" nı istifadə və mobil telefon sektorunda proqram işinə də girərək sahələrini daha da çox genişlətməkdədir. 2011-ci il cəmi endossament olaraq 148 milyard dollarla dünyanın ən böyük elektron şirkətidir. 2012-ci ilin statistikasına görə, cəmi telefon satışlarında Nokianı keçərək satışda liderdir.



**LG Group** (LG그룹) — miqyasına görə Cənubi Koreyanın 4-cü sənaye maliyyə qrupudur (Cənubi Koreyada belə qruplar çebol adlanır). Fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini - elektronika, kimya məhsulları və telekommunikasiya avadanlıqları təşkil edir. Korporasiyanın qərargahi Seulda yerləşir, bununla yanaşı dünyanın 80 ölkəsində 200-dən çox nümayəndəliyi fəaliyyət göstərir. LG Group-a 44 kompaniya daxildir:

Cədvəl 8. LG Groupun strukturu və kompaniyaları

<b>Elektronika</b>	<b>Kimya</b>	<b>Telekommunikasiya</b>
LG Electronics	LG Chem	LG U+
LG Display	LG Hausys	LG CNS
LG Innotek	LG Household & Health Care	LG N-Sys

Hiplaza	LG Life Sciences	LG Sports
Hi Logistics	LG MMA	LG Solar Energy
System Air-Con Engineering	LG Polycarbonate	LG International
HITELESERVICE	THEFACESHOP	LG Management Development Institute: Economic Research Institute
Siltron	SEETEC	LG Management Development Institute: Academy
Lusem	Coca-Cola Beverage Company	CS Leader
	HANKOOK Beverage	CS ONE Partner
	Hausys ENG	Ucess Partners
	DIAMOND PURE WATER	SERVEONE
		KONJAM YEWON Co.,Ltd.
		DACOM Crossing
		DACOM Multimedia Internet
		TWIN WINE
		A•IN
		G2R
		HS Ad
		L. Best
		V-ENS
		BIZTECH & EKTIMO
		Pixdix


[www.lg.com](http://www.lg.com)

**htc** High Tech Computer Corporation (HTC) — kommunikasiya avadanlığının istehsalı və satışını həyata keçirən **Tayvan** şirkəti. 1997-ci il **mayın 15-də** təsis edilmişdir. Dünyanın ən qabaqcıl markalarındandır.

Fəaliyyətinin ilk dövründə şirkət personal cib kompyuterlərinin (Pocket PC) istehsalı ilə məşğul olmuş, nəticədə prioritet istiqamət olaraq aktiv inkişaf prosesində olan kommunikatorlar bazarı seçilmişdir. 2001-ci ildən etibarən HTC öz markası ilə istehsalı ikinci plana keçirərək telefon operatorları üçün hazır, markasız telefonların satılmasına üstünlük vermək qərarına gəlmişdir. Operatorlar bu telefonlara loqotiplərini yerləşdirərək öz brendləri altında satırlar. O zaman bu istiqamətin seçilməsinin şirkət üçün uğurlu olduğu hesab edilirdi. İlk belə müqaviləni HTC 2001-ci ildə bağlamış və bu şəkildə əməkdaşlıq etdiyi şirkətlərin sayı artmaqdadır. Şirkətlə əməkdaşlıq edənlər arasında T-Mobile, Orange, O2, Vodafone və s. iri mobil operatorlar var.

Sonrakı dövrlərdə HTC yeni - Qtek adlanan brendini yaratmış, 2004-cü ildə isə Asiya ölkələrinə xidmət etmək məqsədilə Dopod müəssisəsi yaradılmışdır. 2006-cı ildə korporasiyanın idarə heyəti strateji qərar qəbul edərək öz məhsullarını vahid HTC brendi ilə təqdim etməyə başlamışdır.

Hazırda həm Windows Mobile, həm də Android platforması ilə telefonlar və kommunikatorlar istehsal edir. Şirkətin ən uğurlu markası 2010-cu ildə istehsal olunan HTC HD MİNİ olmuşdur.

 **BlackBerry** BlackBerry — Kanadalı bir telekomnukasiya və simsiz cihaz istehsalçısıdır. BlackBerry markası ilə məşhurlaşmış şirkətin mərkəzi ofisi Ontario, Kanadadadır.

BlackBerry-nin qurucusu, İstanbulda doğulmuş Mike Lazaridisdir. O, Jim Balsille ilə birlikdə şirkəti idarə edirdi. O, 22 yanvar 2012 tarixində vəzifəsini Thorsten Heinsə verdi.

30 Ocak 2013 tarixinə qədər Research In Motion adıyla fəaliyyət göstərən şirkət, artıq fəaliyyətlərinə BlackBerry adı altında davam etməkdədir.

"BlackBerry"-nin dünyada 80 milyon istifadəçisi var. BlackBerry, NASDAQ və Toronto birjalari üzərindən əməliyyatlar edir. Research In Motion şirkəti, BlackBerry məhsul ailəsini istehsal etmədən öncə, Ericsson və RAM Mobile data üçün simsiz şəbəkə bazası Mobitex-i iki tərəfli mesajlaşma və e-poçt xidməti verə biləcək bir quruluşa çevirdi. Bu prosesdən

sonra "inter@ctive paging 900" cihazı təqdim. Bir sabun qabı böyüklüyündə olan bu cihaz, iki tərəfli mesajlaşma, e-poçt, faks və text-to-speech xüsusiyyətləri ilə ağıllı telefonların ilk əcdadlarından oldu.

RIM 900 və RIM 950 adıyla da tanınan bu cihazların uğuru, RIM-in bir anda Kanadalı kapitalistin və risk sərmayəsi qruplarının marağına səbəb oldu. Xalqa təqdimatın əvvəlində 30 milyon dollara yaxın bir sərmayə almağı bacaran Research In Motion şirkəti, 1998 ilin yanvar ayında Toronto Birjasında əməliyyat görməyə başladı.

RIM, 2008-ci il oktyabr ayında Kanadanın ən yaxşı 100 işə götürəni arasında göstərildi. 18 avqust 2009-cü ildə Fortune Magazine RIM-i iqtisadi böhrana rəğmən son üç ilə 84% müsbət saldo ilə ən sürətlə böyüyən şirkət olaraq göstərdi. 2000-ci illər boyunca sürətlə böyüyən və gəlirlərini artıran şirkət, 2011-ci ilin ilk rübündə ilk dəfə gəlirlərinin düşdüyünü açıqladı. Xüsusilə Şimali Amerika və Avropa bazarlarında bazar payını itirən RIM-in hissələri, 2008 iyunundan-2011 iyunadək olan dövrdə yüzdə 80 civarında dəyərini itirdi. Şirkətin birjadakı dəyər itkisi və kiçik səhmdarların reaksiyasından sonra, RIM-in qurucu ortaqları olan Mike Lazaridis və Jim Balsille, CEO'luq vəzifəsini Thorsten Heins-ə təqdim etdilər.

İyun ayında (2011) Research In Motion şirkəti, 2.000 işçisini işdən çıxartdı, tarixinin ən böyük yenidən qurma proqramını açıqladı. BlackBerry 10 platformasının dünya bazarına yaxınlaşması ilə hissə dəyərləri yenidən artmağa başlayan RIM, bazar payını geri qazanmaq üçün tarixindəki ən böyük təqdimat və reklam kampaniyasına girişdi.

30 Yanvar 2013-cü il tarixində təşkil edilən BlackBerry 10 dünya lansmanında, Research In Motion firmasının fəaliyyətlərinə BlackBerry adı altında davam edəcəyi açıqlandı.

Research In Motion firması, 2010-cü ilin aprel ayında Kanadalı QNX Software Systems firmasını satın aldığı bəyan edildi. Real vaxt (real -time) bir nüvəyə söykənən bir Unixtörəməsi olan QNX, BlackBerry PlayBook tabletlərində istifadə edilməkdə olan BlackBerry Tablet OS və 2013-cü ilin ilk rübündən

etibarən BlackBerry markalı mobil telefonlarına gəlməsi hədəflənən BB10 əməliyyat sisteminin də əsasını meydana gətirməkdədir.

Təxminən 200 milyon dollarlıq satın alma sonrasında RIM, avtomobil sektorunda dünyanın ən böyük texnologiya sistem istehsalçısı mövqeyinə yüksəldi.

**SONY** **Sony Corporation** (yaponca ソニー *Soni*;) — transmilli şirkət. Mənzil qərargahı Yaponiya və ABŞdadır. 1946-cı ildə Yaponiyada yaradılıb.

Hazırda Sony Corporation — Sony Group holdinqin tərkibinə daxildir.

Sony Group əsas əməliyyat seqmenti:

- Sony Corporation
- Sony Computer Entertainment (Sony Playstation, video oyunlar )
- Sony Pictures Entertainment
- Sony Music Entertainment (musiqi alətləri).
- Sony Financial Holdings (maliyyə sferasında əməliyyatlar — sığorta, banklar)
- Sony (mobil telefonlar)
- Sony Vaio (noutbuklar)
- Sony Bravia (televizorlar)

2005-ci il üçün əməkdaşlarının sayı 151400 nəfər olmuşdur.

2007—2008 maliyyə ili üçün satış dövriyyəsi 85,47 mlrd. \$ (2006—2007 ildəki 79,95 mlrd. \$-dan 6,9 % artıq) təşkil etmişdir. Xalis gəlir 3,56 mlrd. \$ (2006—2007-ci ildəki 1,22 mlrd. \$-dan 3 dəfə çox).

1945-ci ildə II Dünya Müharibəsindən sonra Masaru İbuka, bombardman sonrasında xarabaya çevrilən Tokioda təmir dükanı açmışdı. Ertəsi il iş ortağı Akio Morita ilə birlikdə Tokyo Tsushin Kogyo Kabushiki Gaisya (東京 通信 工業 株式会社; qısaca: Tōtsūkō 东 通 工), adlı şirkəti qurdular. Bu şirkət Type-G adlı Yaponiyanın ilk kaset oxuducusunu istehsal etdi.

1950-ci illərin əvvəlində İbuka Amerikaya getdi və orada Bell Labs'in icadı olan transistoru eşitdi. Bell Labs'i transistorun lisenziyasını alıb öz şirkətində istifadə mövzusunda razı saldı. Bir çox Amerikan şirkəti transistoru hərbi məqsədli

istifadə üçün düşünərkən İbuka bu icadı ünsiyyət üçün istifadə etməyi düşündü. Transistoru ilk dəfə Regency and Texas Instruments adlı şirkət istifadə etsə də, İbuka bu icadı ilk dəfə ticarət baxımdan müvəffəqiyyətli etdi.

1955-ci il Avqust ayında Tokyo Tsushin Kogyo, Sony TR-55-i satışa buraxdı. Bu məhsul Yaponiyanın ilk transistorlu radiosu idi. . Eyni ilin dekabr ayında isə, Sony TR-72 satışa çıxarıldı və bu məhsul həm daxildə, həm də xaricdə böyük maraq gördü. Bu məhsul bir çox xüsusiyyəti sayəsində 60-cı illərin ən məşhur radiosu oldu.

1956-cı ildə (may) şirkət TR-6-nı satışa çıxartdı. Daşına bilən balonlu bu yeni radio, yenilikçi bir dizayn və daha yaxşı bir səs keyfiyyəti ilə bazara çıxarıldı. TR-6-nın reklamında Sony, cizgi film xarakteri "Atchan" (アッちゃん) 'ı istifadə etdi . Atchan xarakteri Fuyuhiko Okabe çəkmişdir. Bu xarakter hələlik Sony boyu olaraq bilinməkdədir. Bu xarakter, reklamda TR-6'nı qulağına tuturdu. 60 'cı illərin ortasına qədər Sony reklamlarında bu xarakteri istifadə etdi . 1957-ci ildə TR-65 modelini bazara sürdü. Bu radio o zamanların ən kiçik transistorlu radiosu idi. Bu hadisə dünya səviyyəsində ticarət baxımından bir uğur idi . Arizona Universiteti professoru Michael Brian Schiffer bir sözümdə belə demişdi: "Sony ilk radio deyil, amma transistorlu radioların ən yaxşısıdır. TR-63 1957-ci ildə Amerikada marketlərə girdi və burada yeni bir sənaye başlatdı. Bu sənayenin adı istehlakçı mikroelektronikadır." 1950-ci illərin ortasında Amerikalı Genom transistorlu radioya böyük bir maraq göstərdi. Satışlar 1955-ci ildə 100.000 ikən 1968 sonunda 5.000.000 'a çatdı. 2006-cı ildə Sony-nin mərkəzi binası Shinagawa'dan Minato-ya köçürüldü.

### **2.3 Beynəlxalq elmi-texniki məhsullarla ticarətdə yeni meyllər: TMK-ların siyasəti və regionların dünya İKT bazarında payı**

TMK-ların başlıca cəhəti xarici mal və xidmət istehsalının, birbaşa investisiyaların mövcudluğudur. Buna görə də TMK konsepsiyaları çərçivəsində bir çox birbaşa investisiya modelləri işlənib hazırlanmışdır. Bunlar içərisində iqtisadi üstünlüklər, məhsulların qiymət silsiləsi və ekletik model daha çox məşurlaşmışdır.

80-90- cı illərdə dünya təsərrüatında kapitalın və istehsalın transmilliləşməsi proseslərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən proseslər baş verdi. Bunlar içərisində xırda sahibkarlığın inkişafı və rəqabətin bütün səviyyələrində inkişafı və s. qeyd etmək olar. Belə şəraitdə TMK-ların fəaliyyətinin forma və istiqamətləri əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişdir. Birbaşa investisiyalara müvafiq firmalararası əsasda əməkdaşlığı nəzərdə tutan transmilliləşmənin yeni formalrı inkişaf tapdı. Həmçinin TMK-ların stratejləri alyansları yeniləndi. Strateji alyansın mahiyyəti uzun müddətdə alyansın iştirakçılarının istehsal və satış xarakterinin azaldılması və rəqabət qabiliyyətinin tüksəldilməsi məqsədi ilə istehsal və bazar fəaliyyətinin əlaqələndirilməsindən ibarətdir. Yapon iqtisadçısı Omayen belə hesab edir ki, strateji alyansın genişlənməsinin əsasında 1980-ci illərdə geniş tətbiq olunan yeni texnoloji proseslər, istehsalın avtomatlaşdırılmasının sürətlənməsi və kompyuterləşməsi durur.

Birbaşa investisiya nəzəriyyəsinin yaradıcıları S. Haymer, Ç.Kindleberqer, D.Danniq, A.Raqman TMK-ların xarici bazarlarda uğurlu irəliləyişlərinin əsasını onların rəqabət üstünlükləri, texnoloji liderliyi təşkil edir. NİOKR-a çəkilən xərclər TMK büdcələrinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Buna görə də, TMK-ların dünya miqyasında elmi-texniki tərəqqiyə təsiri böyükdür, bu imkanlar elmi-texniki tərəqqinin inkişaf istiqamətlərini və dünya iqtisadiyyatında müvafiq struktur irəliləyişlərini müəyyən edir.

TMK-ların təsiri hər şeydən əvvəl beynəlxalq maliyyə bazarlarında fəaliyyət göstərən iri miqyaslı transmilli kapitalla malik olmaları ilə şərtlənir. Beynəlxalq

bazarların əksəriyyəti oliqopolik struktura malikdir və burada bir neçə aparıcı TMK-lar hakim mövqeyə malikdirlər. Xüsusilə, maşınqayırma, təyyarəqayırma, neft sənayesi, beynəlxalq telekommunikasiya şəbəkəsində informasiya texnologiyaları ilə bağlı sahələrində təmərküzləşmə xüsusi ilə böyükdür. Burada TMK-ların əsas üstünlüyü – beynəlmilləşmə üstünlüyüdür, başqa sözlə böyük qapalı firmadaxili bazarın öz maraqlarına uyğun istifadə imkanlarının olması ilə bağlıdır. Bu TMK-lara hökumətlərin iqtisadi siyasətlərindən asılılığın azaldılmasına, ticarət və digər maneələrin asanlıqla keçilməsinə imkan verir.

TMK-ların payına dünya ixracının bəzi beynəlxalq statistik qiymətləndirilmələrə görə 2/3-dən 3/4 - ə qədər düşür. Digər tərəfdən mal potoklarının hissəsindən çoxu firmadaxili ixracın payına düşür. Nəzərə alınsa ki, TMK-nın öz bölmələri arasında ticarət bazar qiymətləri ilə deyil tranfert qiymətləri ilə aparılır, nəticədə dünya ticarətinin əhəmiyyətli hissəsi ( 1/3-i ) azad bazar qanunları ilə deyil TMK-nın nəzarəti ilə baş verir.

Dünyada 63 min TMK ( ana şirkət ) fəaliyyət göstərir. 79%-i sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə yerləşmişdir və dünyada birbaşa investisiyaların əsas hərəkəti bu ölkələrdəki ana və filial şirkətlər arasında baş verir. Son illər ərzində YSÖ güclü inkişafı ilə əlaqədar olaraq tendensiya biraz dəyişmiş və yeni meyillər yaranmışdır (Sinqapur, Tayvan, Cənubi Koreya, Malayziya, Argentina və Brazilyada). Bu şirkətlərin 8 mindən çox filialı mövcuddur. Bunların 270 mini inkişaf etmiş, 360 mini inkişaf etməkdə olan və 170 mini keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə fəaliyyət göstərir.

Dünyada birbaşa xarici investisiya rejimi əhəmiyyətli dərəcədə liberallaşmaqda davam edir. YUNKTAD – in məlumatlarına görə 1991-2000-ci illər ərzində dünyada müxtəlif ölkələrin qanunvericilik bazasına 1185 dəyişikliklər edilmişdir ki, bununda 1120- si xarici şirkətlərin fəaliyyəti üçün məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması, BXİ üçün daha əlverişli rejimin yaradılmasına yönəlmişdir.



## Dünya təsərrüfatının iki modelinin müqayisəli xarakteristikası

Əlamətlər	Beynəlxalq münasibətlərdə ticarət əlaqələrinin üstünlüyünə əsaslanan model ( 60 – 80 – ci illər )	Beynəlxalq münasibətlərdə investisiya əlaqələrinin üstünlüyünə əsaslanan model ( 90 – ci illər )
Beynəlxalq münasibətlərin üstün forması	Mal və xidmət ixracı	Birbaşa xarici investisiyalar
Birbaşa xarici investisiyaların həcmnin artımı	Beynəlxalq ticarəti təqribən 2,5 dəfə qabaqlayır	Beynəlxalq ticarəti 9 dəfə qabaqlayır
TMK filialları şəbəkəsinin inkişafı	Zəif templərlə	Yüksək templərlə
Beynəlxalq arenada güc nisbətlərinin dəyişməsi	Dövlət – beynəlxalq münasibətlərin əsas subyektidir, beynəlxalq təşkilatların rolu artır	Milli dövlətlərin beynəlxalq arenada rolu beynəlxalq firmaların xeyrinə azalır
Elektron telekommunikasiya şəbəkəsi vasitəsi ilə biznesin inkişafı	Yeri olmayıb	Geniş miqyasa malikdir

**UNCTAD**

Dünya bazarında aparıcı Apple şirkətinin məlumatlarına əsasən artıq əsas ixrac bazarı kimi ilk dəfə Çin yer almaqdadır. Bu dünya telekommunikasiya bazarının yeni meyllərindən birini təşkil edir.

## Aparıcı trans milli şirkətlərin smartfon ixracının əsas bazarları, % (2013)

	B.Britaniya	ABŞ	Çin
Android	57,3	52,9	88,4
IOS	28,2	42,6	8,0
Windows Phone	5,3	2,8	2,0
Blackberry	9,3	1,7	0,1

## Apple şirkətinin məlumatları

Cədvəl 5

Trans milli smartfon istehsalçı korporasiyaların satışı və beynəlxalq bazar payı göstəriciləri, (2013)

Istehsalçı korporasiya	Xarici satış həcmi (mln. ədəd)	Beynəlxalq bazar payı
Samsung	71,4	31.7 %
Apple	31,9	14.2 %
LG	11,5	5.1 %
Lenovo	10,7	4.7 %
ZTE	9,6	4.3 %
Digər	90,2	40 %

Mənbə : Gartner ,2013

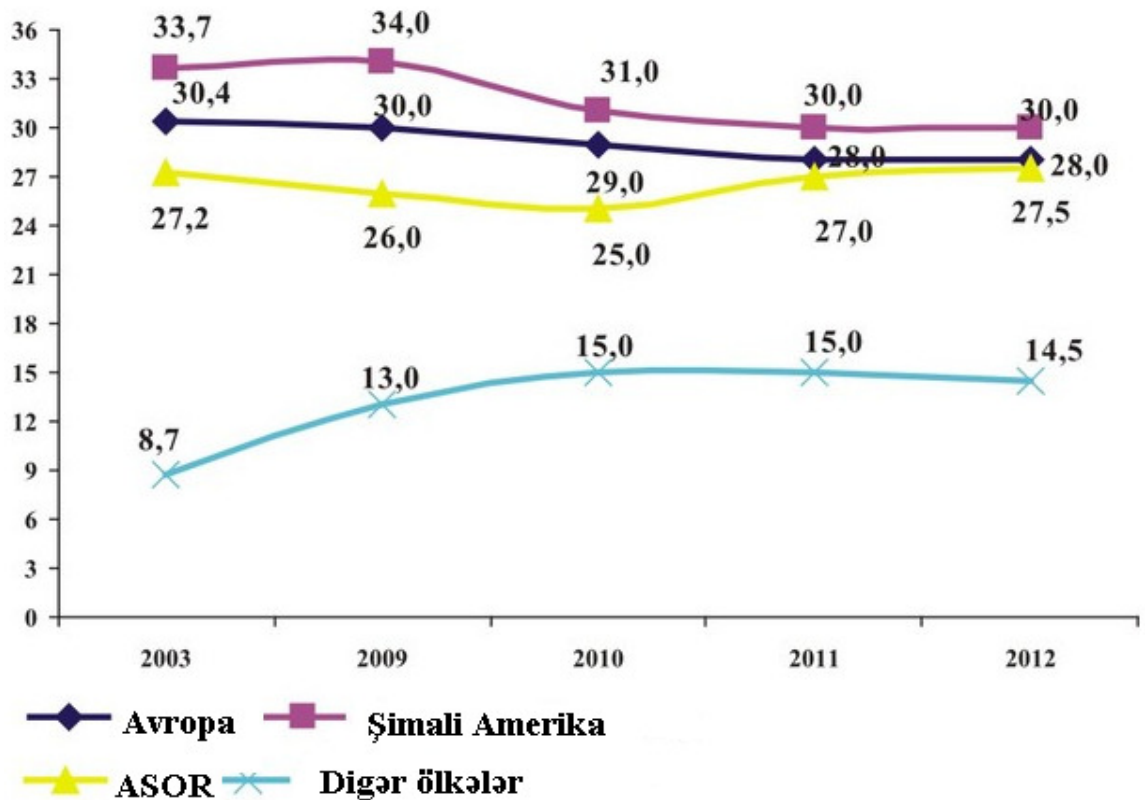
Cədvəl 6

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələri üzrə İKT sektorunun MDM-də payı, (%)

Ölkələr	2003			2007			2012		
	İT	Telekom	İKT (cəmi)	İT	Telekom	İKT (cəmi)	İT	Telekom	İKT (cəmi)
B.Britaniya	3,7	3,3	7,0	3,6	3,1	6,7	3,8	3,4	7,2
Almaniya	2,9	3,0	5,9	3,0	2,9	5,9	2,9	3,1	6,0
İtaliya	1,8	3,1	4,9	1,7	3,1	4,8	1,3	2,8	4,1
Fransa	3,1	2,4	5,5	3,1	2,4	5,5	2,5	3,2	5,7
Aİ-27	2,7	3,1	5,8	2,8	3,1	5,9	2,6	3,6	6,2
ABŞ	3,2	2,9	6,1	3,7	3,1	6,8	3,4	4,0	7,4
Yaponiya	3,5	3,4	6,8	3,6	3,7	7,3	2,9	3,9	6,8

Mənbə : IDATE, EITO,EU, 2008–2012

Dünya Bankının tədqiqatlarında İKT sektorunun MDM-də payı iqtisadiyyatın keyfiyyət xarakteristikası göstəricilərindən birini təşkil edir. Bu göstəricinin 5-10 % arasında olması ölkəni “effektiv iqtisadiyyat” kateqoriyasına, aşağı səviyyəsi isə “amil iqtisadiyyatına” aid etməyə əsas verir [48]. İKT sektorunun regional tendensiyalarını əsas xidmətlərə qiymətlərin aşağı düşməsi və yeni texnologiyaların artımı təşkil edir (Şəkil 6).



**Şəkil 6. Regionların dünya İKT bazarında payı, (%)**

Şəkildən görüldüyü kimi hazırda dünyada İKT əsaslı mal və xidmətlərin ixracında əsas ölkələr Asiya regionunun iki əsas ölkəsi Hindistan və Çindir.

2012-ci ildə Asiya və Sakit Okean regionu ölkələrində informasiya texnologiyalarının rolu artan tendensiyalarla xarakterizə olunur. Dünya Bankı və İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatı son illərin hesabatlarında Avropa və Şimali Amerika ilə müqayisədə regionun böyük potensialının əhəmiyyətini xüsusilə qeyd edir [ 50]. Effektiv iqtisadiyyata yönəlmə baxımından Asiya və Sakit Okean regionu ölkələri (Çin və Hindistan) korporasiyaları inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə yeni rəqabət üstünlükləri əldə etməkdədirlər. Belə bir imkanlar Avropa və Şimali Amerika trans milli şirkətləri üçün regionda əməkdaşlıq potensialını artırır.

### III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA ELMİ-TEKNIKİ MƏHSULLARLA XARİCİ TİCARƏTİN İNKİŞAFI VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

#### 3.1. Azərbaycanca İKT-nin tətbiqi və xarici ticarətin inkişafı istiqamətləri

Milli informasiya və kommunikasiya infrastrukturunun mütərəqqi texnologiyalar əsasında müasirləşdirilməsi, informasiya cəmiyyətinin inkişafı Azərbaycanda inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biridir.

2014-cü ilin yanvar-oktyabr aylarında Azərbaycan Respublikasının rezidentləri dünyanın 146 ölkəsinin hüquqi və fiziki şəxsləri ilə ticarət əməliyyatları həyata keçirmiş, 107 ölkəyə əmtəə ixrac olunmuş, 133 ölkədən idxal olunmuşdur. Xarici ticarət əlaqələri iştirakçılarının 44-ü Avropa, 32-i Amerika, 43-ü Asiya ölkələri və digərləridir. On ayda xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi statistik məlumatlara əsasən 34 milyard 234,1 milyon ABŞ dolları, o cümlədən ixracın həcmi 26 milyard 872,2 milyon dollar, idxalın həcmi 7 milyard 361,9 milyon dollar təşkil etmiş, nəticədə 19 milyard 510,3 milyon dollarlıq müsbət saldo yaranmışdır.

İxrac edilmiş məhsulların ümumi həcmində xam neft, neft məhsulları, təbii qaz, meyvə-tərəvəz, bitki və heyvan mənşəli piylər və yağlar, şəkər, kimya sənayesi məhsulları, plastmas və ondan hazırlanan məmulatlar, alüminium və ondan hazırlanan məmulatların, idxal olunmuş məhsulların həcmində isə qida məhsulları, qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar, maşın, mexanizm, elektrik aparatları, avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri və onların hissələrinin xüsusi çəkisi üstünlük təşkil etmişdir. Qeyri-neft məhsullarının ixracı 2013-cü ilin yanvar-oktyabr ayları ilə müqayisədə 0,7 faiz artaraq 1,4 milyard dollar təşkil etmişdir. Hər nəfərə düşən qeyri-neft məhsullarının ixracı 151,3 dollara bərabər olmuşdur.

**HS təsnifat kodu Azərbaycanın üzrə İdxalın / İxracın əmtəə strukturu**  
(min ABŞ dolları)

HS-kodu	İdxalın / İxracın əmtəə strukturu	İdxal min ABŞ dolları		İxrac min ABŞ dolları	
		2012	2013	2012	2013
	<b>Maşınlar, mexanizmlər, elektrotexniki avadanlıqlar, aparatura</b>	<b>2 629 257,3</b>	<b>2 758 292,5</b>	<b>53 946,2</b>	<b>57 575,9</b>
84	Nüvə reaktorları, qazanlar, avadanlıqlar və mexaniki qurğular, onların hissələri	1 872 554,4	2 012 934,9	21 846,2	28 492,9
85	Elektrik maşınları və avadanlıqları, aparatura, onların hissələri	756 702,9	745 357,6	32 100,0	29 083,0

**Azərbaycan Respublikası DSK**

**HS təsnifat kodu Azərbaycanın üzrə İdxalın / İxracın əmtəə strukturu**  
(xüsusi çəkisi, faizlə)

HS-kodu	İdxalda / ixracda xüsusi çəkisi, faizlə	İdxalda xüsusi çəkisi, faizlə		ixracda xüsusi çəkisi, faizlə	
		2012	2013	2012	2013
	<b>Maşınlar, mexanizmlər, elektrotexniki avadanlıqlar, aparatura</b>	<b>27,2</b>	<b>25,7</b>	<b>0,2</b>	<b>0,0</b>
84	Nüvə reaktorları, qazanlar, avadanlıqlar və mexaniki qurğular, onların hissələri	19,4	18,7	0,1	0,1
85	Elektrik maşınları və avadanlıqları, aparatura, onların hissələri	7,8	7,0	0,1	0,1

**Azərbaycan Respublikası DSK**

İnforasiya və biliklərə əsaslanan rəqabətə davamlı iqtisadiyyatın qurulması, ölkənin informasiya məhsulları və xidmətlərinə tələbatının dolğun ödənilməsi məqsədilə İKT infrastrukturuna və xidmətlərinə çıxışın təmin olunması əsas prioritetlərdən birinə çevrilmişdir. Bu strategiyanın reallaşdırılması öz növbəsində beynəlxalq şirkətlərlə əlaqələrin inkişafını şərtləndirir.

Cədvəl 11

## İKT sektoru və İKT məhsullarının ticarəti üzrə əsas göstəricilər

Göstəricilər	2007	2008	2009	2010	2011	2012
İKT sektorunda məhsul (xidmətlər) buraxılışı, mln.man	737,8	959,4	1033,1	1146,2	1236,4	1420,2
İKT sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin həcmi, mln.man	507,3	643,8	686,8	715,8	786,7	869,4
İKT sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin ÜDM-də xüs.çəkisi, %	1,9	1,6	2,0	1,7	1,5	1,6
İKT müəssisələri tərəfindən əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar, mln.man	161,8	153,4	129,8	204,0	408,7	307,3
İKT məhsullarının idxalı, mln.man	189,5	209,9	270,0	180,2	262,6	249,2
İdxal olunmuş İKT məhsullarının ölkə idxalında xüs. çəkisi, %	3,8	3,6	5,5	3,5	2,7	3,3

Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsinin məlumatları, 2013 [51],[53]

Cədvəl 12

## Azərbaycanda ixrac olunmuş İKT məhsulları (min dol.)

İKT məhsulunun adı	2009	2010	2011	2012
Kompüter və avadanlıqları	47,5	146,1	65,0	46,7
Telekommunikasiya avadanlıqları	106,9	737,4	785,3	579,1
Elektron avadanlıqlar	64,4	52,3	80,8	88,2
Digər İKT məhsulları	1715,5	29,0	54,3	9,5
Cəmi	1936,3	964,8	985,6	723,5

Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsinin məlumatları, 2013 [51]

Rabitə və Yüksək Texnologiyaları Nazirliyinin (RİTN) tabeliyində yaradılan “Yüksək Texnologiyalar Parkı” (“YT Park”) Pirallahı rayonunda inşa ediləcək. Belə ki, bunun üçün, Pirallahı rayonunda 50 hektar torpaq sahəsi ayrılıb.

Hazırda parkın formalaşdırılması, zəruri infrastrukturun qurulması, beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və digər təşkilati məsələlərin həlli istiqamətində işlər aparılır. Eyni zamanda “YT Park” MMC dövlət qeydiyyatına alınıb və Cəmiyyətin Nizamnaməsi Əmlak Məsələləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən təsdiq edilib, eləcə də potensial xarici investor və şirkətlərlə görüşlər keçirilib.

Qeyd edək ki, “YT Park” respublika prezidentinin 5 noyabr 2012-ci il tarixli fərmanı ilə yaradılıb [2]. “Yüksək Texnologiyalar Parkı”- informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, telekommunikasiya və kosmos, enerji səmərəliliyi sahələrində tədqiqatlar aparılması, yeni və yüksək texnologiyaların hazırlanması üçün zəruri infrastruktur, maddi-texniki bazası və idarəetmə qurumları olan ərazidir.

“YT Park”ın məqsədi və səmərəsinə gəlincə, parkın fəaliyyətə başlaması ilə müasir elmi və texnoloji nailiyyətlərə əsaslanan informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahələri genişləndiriləcək, elmi tədqiqatlar aparılması və yeni informasiya texnologiyalarının işlənilməsi üzrə müasir komplekslərin yaradılması təmin ediləcək. Park iqtisadiyyatın davamlı inkişafı və rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında da əhəmiyyətli rol oynayacaq.

İlk milli telekommunikasiya peyki. Qlobal iqtisadiyyatda sənayeləşmənin və elm yönümlü sosial-iqtisadi artımın katalizatoru olan İKT Azərbaycanda karbohidrogen sənayesindən sonra ən dinamik inkişaf tempinə malik olan sahədir. Respublikada İKT sektorunun dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi, alternativ gəlir mənbələrinin yaradılması, yerli bazarların xarici investisiyalar üçün cəlbediciliyinin artırılması, habelə ölkədə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı məqsədilə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və elektron istehsal üzrə xüsusi innovasiya zonalarının yaradılması qarşıda duran əsas məsələlərdəndir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin tapşırığına uyğun olaraq, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi (RİTN) ilə ABŞ-ın aparıcı məsləhətçi şirkəti olan “Booz Allen Hamilton”un birgə hazırladığı “Regional İnnovasiya Zonası” layihəsi innovasiyalı sahibkarlığa təkan verəcək texnoparkların, elektron avadanlıqların və proqram məhsullarının istehsalı və ixracı üzrə regional bazarın, region ölkələrinə

geniş elektron xidmətlərin göstərilməsini təmin edəcək Qərblə Şərq arasında tranzit informasiya məkanının, həmçinin insan resurslarının inkişafına xidmət edəcək universitetin yaradılmasını nəzərdə tutur.

**Regional İnnovasiya Zonasının fəaliyyəti əsasən 5 məqsədi özündə ehtiva edir:**

**1. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində texnoloji innovasiyaların tətbiqinin sürətləndirilməsi.** Ümumilikdə regionda və o cümlədən Azərbaycan iqtisadiyyatının müxtəlif sektorlarında informasiya texnologiyalarının layihələşdirilməsi və tətbiqi üçün innovasiyalı mühiti təmin etməklə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırmaq;

**2. İnsan ehtiyatlarının inkişafı və İT Universitetinin təsis edilməsi:** “Regional İnformasiya Texnologiyaları Universiteti” milli təşəbbüsünün bir hissəsi olan insan ehtiyatları, onların İT bilik və bacarıqları və imkanlarının inkişaf etdirilməsi üçün müvafiq tədris və təlimlərin keçirilməsi;

**3. Beynəlxalq informasiya resursları mərkəzinin (Data Center) yaradılması imkanlarının qiymətləndirilməsi:** Müxtəlif tipli informasiya axını, məlumatlar və kontentin qəbul edilməsi, saxlanması və yenidən ötürülməsini həyata keçirən və kommersiya baxımından sərfəli olan bu fəaliyyətin tətbiq edilməsi imkanlarının araşdırılması;

**4. Yeni sərmayələrin, xüsusilə də birbaşa xarici investisiyaların artımına nail olmaq:** Azərbaycan və region bazarında kommersiya ehtiyaclarının ödənilməsi və davamlı sosial və texnoloji inkişafın dəstəklənməsi məqsədilə elmi-texnoloji fəaliyyətə, tədqiqatlara, iş prosesinə sərmayə qoyan və ya bu tipli fəaliyyətlə məşğul olan İKT şirkətləri və yerli, regional və qlobal texnoloji şirkətlər üçün az riskli, innovativ və münbit biznes mühitinin yaradılması;

**5. Azərbaycanın ixracını təşviqi:** Azərbaycanda istehsal olunan və regional bazarlara paylana bilən elektron avadanlıq və proqram təchizatı məhsulları və xidmətlərinin istehsalını və ixracatını dəstəkləyən və genişləndirən biznes mühitinin təmin edilməsi.



Azərbaycanı kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına yardım edən münbit və əlverişli məkana çevirmək və RİZ-in fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə bir sıra kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır ki, RİZ-in uğurlu fəaliyyəti üçün əsas etibarilə 8 ilkin şərt müəyyən edilmişdir:

Əlverişli tənzimləmə mexanizmi

- Cəlbedici stimullar
- Şəffaflıq
- Aşağı məsrəfli telekommunikasiya xidmətləri
- Ən son texnoloji avadanlıq
- Rəqabətədavamlı işçi qüvvəsi
- Dayanıqlı nəqliyyat əlaqələri
- Cəlbedici daxili İKT bazarı

Sadalanan şərtlərin yerinə yetirilməsi məqsədi ilə artıq RİTN tərəfindən müəyyən işlər görülməyə başlanmışdır.

Layihənin həyata keçirilməsi ölkə iqtisadiyyatında informasiya-kommunikasiya texnologiya-larının xüsusi çəkisinin artırılmasına, xarici və yerli şirkətlərin, eləcə də potensial investorların ölkənin İKT bazarına cəlb edilməsinə, respublikada elektron avadanlıqların istehsalı və ixracı üzrə yeni iş yerlərinin yaradılmasına, ən əsası isə ölkənin ixrac potensialını artırmaqla Azərbaycanın regionun İKT mərkəzinə çevrilməsinə xidmət edəcəkdir.

“Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və telekommunikasiya peyklərinin orbitə çıxarılması haqqında” ölkə başçısının sərəncamı, həmçinin, “Kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı üzrə” Dövlət proqramının təsdiq edilməsi ölkədə kosmik sahənin inkişafına xüsusi zəmin yaratmışdır.

Azərbaycanda kosmik sənayenin yaradılması və telekommunikasiya peyklərinin, o cümlədən digər çoxməqsədli peyklərin orbitə çıxarılması ilk növbədə informasiya mübadiləsinin xarici ölkələrdən asılılığının aradan qaldırılması və informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, eyni zamanda ölkədə yeni iqtisadi sahələr üzrə mövcud insan ehtiyatları və intellektual potensialın

inkışaf etdirilməsi, elm tutumlu yeni layihələrin həyata keçirilməsi və nəticə etibarilə innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın formalaşdırılması istiqamətində aparılan işlər arasında öz xüsusi və strateji əhəmiyyəti ilə seçilir.

Azərbaycanın ilk peyki olan “Azerspace-1” telekommunikasiya peyki 7 fevral 2013-cü il tarixində Fransız Qvianasında (Cənubi Amerikada, Fransanın inzibati idarəçiliyində olan ada) yerləşən Kuru kosmodromundan, Qviana Kosmik Mərkəzindən yerli vaxtla saat 18.36-da (Bakı vaxtı ilə 8 fevral 2013-cü il saat 01.36) orbitə buraxılmışdır.

ABŞ-ın “Orbital Sciences” korporasiyası tərəfindən istehsal olunan və Fransanın “Arianespace” şirkəti tərəfindən öz yüksək etibarlılığı ilə seçilən “Ariane-5” raketdaşıyıcısı ilə orbitə buraxılan “Azerspace-1” peyki raket kosmodromdan qalxdıqdan təqribən 35 dəqiqə sonra raketin gövdəsindən ayrılmışdır.

“Azerspace-1” peyki “Orbital Sciences” korporasiyası tərəfindən işlənilib hazırlanan və hazırda 22 fəal peykin üzərində uğurla fəaliyyət göstərdiyi STAR-2 peyk platforması əsasında yığılmışdır.

Faydalı yük üzrə 36 aktiv transponderlə təchiz olunan və təqribən 3,2 ton çəkisi olan “Azerspace-1” peyki 46 dərəcə Şərq uzunluq dairəsində, geostasionar orbitdə yerləşəcək və Avropa, Afrika, Mərkəzi Asiya, Qafqaz ölkələri və Yaxın Şərq regionunu əhatə edəcəkdir. Orbitdə istismar müddəti ən az 15 il təşkil edəcək “Azerspace-1” peyki teleradio yayımı və telekommunikasiya xidmətlərinin göstərilməsi, eləcə də korporativ və hökumət müştərilərinin tələblərinə cavab verən keyfiyyətli və dayanıqlı rabitə platformaların təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulub.

**Yerüstü infrastruktur.** Telekommunikasiya peykinin və aşağıorbitli peyklərin idarə edilməsi məqsədilə Bakıda və Naxçıvanda inşa edilmiş, müasir standartlara uyğun və tam təchizatlı əsas və ehtiyat yerüstü peyk idarəetmə mərkəzləri 2013-cü ilin 8 fevral tarixindən etibarən, “Azerspace-1” peyki orbitə buraxıldıqdan sonra tam istifadəyə verilmişdir.

Peykin idarəsi və istismar edilməsi “Azərkosmos” ASC-də çalışan Azərbaycanlı mütəxəssislər tərəfindən həyata keçiriləcəkdir. Müxtəlif yerli və

xarici ali məktəblərdə təhsil almış bu mütəxəssislər mütəmadi olaraq xarici ixtisasartırma kurslarında və müxtəlif təlimlərdə iştirak edir, texniki hazırlıq səviyyələrini artırmaq üçün daim iş aparırlar.

Gözlənilən nəticələr .“Azerspace-1” peykinin vəd etdiyi üstünlüklər.

Ümumi üstünlüklər:

- İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və yeni sənaye sahələrinin inkişafı
- İnformasiya mübadiləsinin xarici ölkələrdən asılılığının aradan qaldırılması və informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi
- Yeni iqtisadi sahələr üzrə mövcud insan ehtiyatları və intellektual potensialın inkişaf etdirilməsi, elm tutumlu yeni layihələrin həyata keçirilməsi
- Nəticə etibarilə innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın formalaşdırılması
- Azərbaycanın regional və beynəlxalq nüfuzunun genişləndirilməsi
- Azərbaycanın İKT üzrə regional mərkəzə çevrilməsi Ölkə iqtisadiyyatının telekommunikasiya xidmətlərinə olan ehtiyacının ödənilməsinin təmin edilməsi və telekommunikasiya infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi
- Teleradio yayım və rabitə xidmətlərinin göstərilməsi, hökumət və korporativ müştərilərin tələblərinə cavab verən yüksək etibarlı rabitə platformaları
- Ölkənin ən ucqar yaşayış məntəqələrində belə internetə qoşulmanın, elektron dövlət, təhsil, səhiyyə və digər xidmətlərin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi
- Ölkənin mümkün informasiya blokadası riskindən qorunması və informasiya müharibəsində Azərbaycanın mövqelərin möhkəmlənməsi
- Telekommunikasiya peyk xidmətlərinə görə xarici ölkələrə ödənilən maliyyə axınının Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilməsi və peyk tutumlarının xaricə satılması

**Spesifik üstünlüklər:**

- Peyk rabitəsinin əhəmiyyəti. (Alternativlik rabitə üçün vacib məqamdır və ölkəmizdə hazırkı rabitə infrastrukturuna yeganə alternativ olaraq peyk rabitəsinin əhəmiyyəti böyükdür. Azərbaycan kimi dağlıq ərazilərdə yerləşən ölkələrdə

yüksək keyfiyyətli və nisbətən daha ucuz başa gələn rabitə əlaqəsinin təmin edilməsi üçün peyk rabitəsinin əhəmiyyəti böyükdür)

- Peykin istismara verilməsi bütün ölkə ərazisinin keyfiyyətli və sürətli internet xidmətləri ilə təmin edilməsinə əlavə təkan verəcəkdir.

- Peykin istismara verilməsi nəticəsində xərclərin azalması ilə əlaqədar rabitə xidməti tariflərinin mümkün azalması müşahidə olunacaqdır.

- Peyk ölkə ərazisində rəqəmli televiziya yayımının daha yüksək keyfiyyətlə təşkilini mümkün edəcək, yüksək keyfiyyətli televiziya (HD) yayımının təşkilinə dəstək olacaqdır.

- Peyk ən ucqar məntəqələri belə əhatə etməklə, dövlət ilə vətəndaşlar arasında maneəsiz qarşılıqlı əlaqəni təmin edən müasir rabitə və idarəetmə sisteminin yaradılması və “Elektron hökumət”in daha üstün keyfiyyətlə təşkili üçün vacib infrastruktur olacaqdır.

- Peyk rabitəsi ölkəmizdə məsafədən (distant) təhsil və e-səhiyyə xidmətlərinin təşkilinə əlavə dəstək verəcəkdir.

- Peyk həmçinin mürəkkəb geoloji və coğrafi mövqeyə malik ölkə ərazisində təbii fəlakətlərin nəticələrinin aradan qaldırılmasına və fəvqəladə hadisələrin daha səmərəli idarə edilməsinə töhfə verəcəkdir.

Peykin iqtisadi səmərəsi. Peyk sənayesi ən innovativ və texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş və dünya üzrə ən gəlirli sənaye sahələrindən biri hesab edilir. Avropa Peyk Operatorları Assosiasiyasının (The European Satellite Operators' Association) məlumatlarına əsasən peyk sənayesinə yatırılan hər 1 avro dövlət vəsaiti birbaşa və ya dolaylı formada 47 avro gəlir gətirir.

Trans Avrasiya Super İnformasiya Magistralı (TASİM) layihəsi vacib regional təşəbbüsdür və onun məqsədi əsasən Qərbi Avropadan Şərqi Asiyaya qədər Avrasiya ölkələrinin əhatə edən transmilli fiber-optik xəttin çəkilməsidir.

Layihə Frankfurtdan Honq Konqa istiqamətlənən əsas tranzit xəttinin qurulmasını nəzərdə tutur. Bu xətt Avropanın və Asiyanın ən böyük informasiya mübadiləsi mərkəzlərini birləşdirəcəkdir. Tranzit xətti Çin, Qazaxıstan, Azərbaycan,

Gürcüstan, Türkiyədə keçərək Almaniyaya gedəcəkdir. Ehtiyat Şimal tranzit xətti Rusiya, Ukrayna və Polşadan keçəcəkdir.

2008-ci il noyabrında 14-cü Beynəlxalq Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları sərgisi və konfransı (Bakutel) çərçivəsində Bakıda keçirilmiş nazirlər görüşü zamanı Azərbaycan Respublikasının Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi Trans-Avrasiya Super İnformasiya Magistralı layihəsinin təşəbbüsünü irəli sürmüşdür. 2008-ci il noyabrın 11-də Bakıda TASİM layihəsinin yaradılmasına dair xüsusi Bakı bəyannaməsi qəbul edilmişdir.

2009-cu ilin 21 dekabrında BMT Baş Assambleyasının 64-cü sessiyasında Avrasiya Super İnformasiya Magistralı layihəsinə dair qətnamə qəbul edilmişdir. 30 ölkə tərəfindən həm-müəllif qismində dəstəklənən və konsensusla qəbul edilən qətnamədə TASİM-in əlaqələndirilməsində Azərbaycan Respublikasının xüsusi rolu qeyd olunur.

2012-ci il dekabrın 21-də BMT-nin Baş Assambleyasında TASİM layihəsi üzrə yeni qətnamə yekdilliklə qəbul edilmişdir.

Layihənin reallaşdırılmasına dəstək vermək məqsədilə Azərbaycan tərəfindən irəli sürülmüş qətnamə geniş Avrasiya regionunda “rəqəmsal uçurum”un aradan qaldırılması üçün müvafiq telekommunikasiya infrastrukturunun inkişaf etdirilməsini və özəl və dövlət sektorları arasında əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsini nəzərdə tutur.

2010-cu il aprelindən etibarən Azərbaycan Respublikasının Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi TASİM layihəsinin İdarəetmə Qrupunu yaratmış və maliyyələşdirməkdədir.

İdarəetmə Qrupu beynəlxalq konsultant ilə əməkdaşlıqda TASİM-nin ilkin biznes konsepsiyasını yaratmışdır və aparıcı regional dövlətlər və operatorlarla TASİM konsorsiumunun yaradılmasını müzakirə etmişdir.

2011-ci ilin iyulunda Qəbələ şəhərində hazırlıq işinin nəticəsində Azərbaycan tərəfi aparıcı telekom şirkətləri - Çin (Chinatelecom), Qazaxıstan (Kaztranscom), Rusiya (Rostelecom), Türkiyə (Turktelekom) və Avropa İttifaqı (Pantel) iştirakı ilə TASİM üzrə 1-ci Beynəlxalq seminarı keçirmişdir. Tədbirin

nəticəsində layihənin Katibliyi yaradılmışdır və operatorlar TASİM Konsorsiumun yaradılmasına dair detallaşdırılmış Anlaşma Memorandumu üzərində işləməyə razılaşmışlar.

Son vaxtlar TASİM Katibliyi TASİM konsorsiumunun formalaşmasına razılaşan əsas telekom operatorlarının bir araya gətirməsində əlaqələndirici rolunu oynamışdır.

TASİM Katibliyi həmçinin layihənin təşviqində səylərini davam etdirmiş və layihəyə yeni maraqlı tərəflərin cəlb edilməsinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Katiblik Avropa İttifaqı, Türkiyə, Rusiya, Ukrayna, habelə BMT Katibliyi, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QDİƏT) və Mərkəzi Asiya və Azərbaycan üzrə xüsusi Proqram (SPECA) qurumları ilə əlaqələr qurulmuşdur və barədə müvafiq sənədlərdə əks etdirilmişdir.

Qeyd edək ki, region ölkələri telekom sektorunun inkişafı və bazar tələbatı baxımından fərqlidir. Daha çox inkişaf etmiş ölkələrdə “latency” (gecikmə) və yüksək səviyyəli İP şəbəkələr xidmətləri vacib hesab olunur. Az inkişaf etmiş ölkələrdə elementar bağlantı və beynəlxalq internet xidmətlərinə çıxış daha çox prioritet təşkil edir.

TASİM uzunmüddətli təşəbbüsdür və onun reallaşması iki mərhələdən ibarət olacaq. Birinci mərhələdə aparıcı region ölkələri və operatorları Qərbi və Şərqi birləşdirən əsas internet tranzit infrastrukturunu yaradacaqlar. Bu tranzit infrastrukturunu TASİM-a kommersiya baxımından əlverişli və sürətlə artan beynəlxalq İP internet tranzit bazarının tələbatlarına cavab verən layihə olmasına imkan yaradacaqdır. Bu prosesin 2013-cü ilin axırında başa çatdırılması nəzərdə tutulur.

İkinci mərhələdə TASİM qurulan tranzit infrastrukturundan istifadə edərək Mərkəzi Asiya olmaqla, açıq dənizə çıxışı olmayan Avrasiya ölkələrinə münasib qiymətli bağlantı ilə təmin edəcəkdir. Milli telekom infrastrukturunu inkişafı planlarına uyğun olaraq yeni fiber-optik xətlər yaradılacaq, mövcud xətlər isə texnoloji baxımından təkmilləşdiriləcək və TASİM şəbəkəsinə birləşdiriləcəkdir.

İkinci mərhələdə TASİM layihəsi BMT mandatına uyğun olaraq həyata keçiriləcəkdir.

TASİM layihəsi regionda açıq informasiya cəmiyyətinin yaradılmasına, bağlantının sürətləndirilməsinə və internet xidmətlərinin inkişafına kömək edəcəkdir. Bununla da iqtisadi inkişafa, iqtisadiyyatların diversifikasiyasına və rəqəbətə artırılmasına nail olunacaqdır.

### **3.2. Azərbaycanın elmi-texniki strategiyası və müasir xidmətlərlə beynəlxalq ticarətin perspektivləri**

Müasir dövrün reallıqlarına uyğun həyata keçirilən siyasət nəticəsində son illər Azərbaycan Respublikası sosial-iqtisadi inkişaf, ictimai-siyasi sabitlik şəraitində yaşayır və regionun aparıcı dövlətinə çevrilmişdir. Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə əlaqədar həyata keçirilən dövlət proqramları və konkret əməli tədbirlər iqtisadiyyatın diversifikasiyası və yeni sənaye sahələrinin inkişafı üçün geniş imkanlar açmışdır.

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) tətbiqinin səviyyəsi hər bir ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı ilə yanaşı, onun intellektual və elmi potensialının, dövlət idarəçiliyində şəffaflığın və səmərəliliyin, həmçinin cəmiyyətin inkişafının əsas göstəricilərindən biri hesab olunur.

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahəsi prioritet sahə elan edilmişdir. Rəqibət və informasiya texnologiyaları sahəsinin isə neft sahəsindən sonra Azərbaycan iqtisadiyyatının ən inkişaf etmiş sektoru olacağı gözlənilir. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi ölkənin hərtərəfli inkişafına xidmət etməklə yanaşı, informasiya sahəsində milli təhlükəsizliyin təmin olunması baxımından da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasının Avropa və Asiya qitələri arasında əlverişli geoiqtisadi, coğrafi, eləcə də informasiya magistrallarının kəsişdiyi məkanda yerləşməsi informasiya mübadiləsinin xarici ölkələrdən asılılığının aradan qaldırılması, iqtisadi və informasiya təhlükəsizliyinin əsas komponentlərindən olan telekommunikasiya peyklərinin hazırlanması və orbitə çıxarılması Azərbaycanın regionda informasiyanın ötürülməsi sahəsində lider ölkəyə çevrilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanda yüksək texnologiyaların tətbiq olunmasına və ölkədə kosmik sənayenin yaradılmasına təkan verilməsi məqsədi ilə «Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və telekommunikasiya peyklərinin



orbitə çıxarılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 4 noyabr tarixli, 27 nömrəli Sərəncamında kosmik sənayenin yaradılması və inkişafına dair Dövlət Proqramının hazırlanması nəzərdə tutulur [3]. Bu istiqamətdə görülən işlərin ardıcılığını və sistemliliyini təmin etmək, qarşıya qoyulmuş strateji məqsədlərə nail olmaq üçün müvafiq idarəetmə strukturunun yaradılması, kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı, telekommunikasiya peykinin hazırlanaraq orbitə çıxarılması ilə telekommunikasiya peyk şəbəkələrinin yaradılması, kosmik informasiyanın qəbulu və emalı üzrə çoxfunksiyalı superkompüter mərkəzinin yaradılması, kadrların hazırlanması vacibdir. Eyni zamanda, kosmik sənaye və informasiya texnologiyalarının nanotexnologiyalardan geniş istifadə etməklə inkişafı və bu sahədə hüquqi bazanı təkmilləşdirərək yeni normativ hüquqi aktların qəbulu nəzərdə tutulur.

Dövlətin iqtisadi və hərbi gücünün inkişafı zərurəti kosmik tədqiqatlar sahəsində fundamental elmi biliklərin genişləndirilməsini tələb edir. Kosmik fəzanın fəth edilməsi iqtisadiyyatın və milli təhlükəsizliyin səviyyəsini müəyyənləşdirən amillərdəndir. Aerokosmik fəzada yerləşdirilmiş cihazlar və komplekslər öyrənilən obyektlər haqqında genişmiqyaslı və keyfiyyətə yeni olan məlumatları operativ şəkildə əldə etməyə, aerokosmik laboratoriyalar isə komponentlərin, dünya okeanının, planetlərin və digər xüsusi obyektlərin öyrənilməsinə geniş imkanlar yaradır.

Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı üzrə Dövlət Proqramı növbəti 5 ildə kosmik sənayenin yaradılması və inkişafına xüsusi təkan verəcək, Dövlət Proqramının yerinə yetirilməsi üzrə nəticələr və sahə üzrə dəyişikliklər nəzərə alınmaqla, sonrakı mərhələlər üçün tədbirlər müəyyənləşdiriləcəkdir.

Mövcud vəziyyət. XX əsrin 60-70-ci illərində orbitə çıxarılan peyklər əsasən rabitə və analoq teleradio yayımı üçün istifadə olunurdusa, 80-ci illərdə yeni VSAT (kiçikölçülü peyk terminalı) texnologiyasının yaranması lokal, şəhərlərarası və beynəlxalq rabitənin daha geniş ərazilərdə inkişafına böyük təkan vermişdir. 90-cı illərin sonundan etibarən isə peyk sistemlərinin tətbiqi dünyada daha keyfiyyətli

və etibarlı rabitə sistemlərinin yaranmasına və rəqəmli teleradio yayım sistemlərinin və şəbəkələrinin qurulmasına imkan yaratmışdır. 2000-ci ildən peyk resurslarına olan tələbat bu sahədə yeni texnologiyaların tətbiqini daha da sürətləndirmişdir.

2008-ci ilin sonuna dünyada təqribən 270 peyk fəaliyyət göstərir ki, bu peyklərin transponderlərinin ümumi sayı beş mindən çoxdur. Telekommunikasiya peyklərinin əsas hissəsi geostasionar orbitdə yerləşdirilmişdir. Hazırda 30-dan çox ölkə belə peyklərə malikdir. Peyk rabitəsindən əldə olunan gəlir 1996-cı ildə 16 milyard ABŞ dolları təşkil edirdisə, 2002-ci ildə bu rəqəm 50 milyard ABŞ dollarına, hazırda isə 100 milyard ABŞ dollarına çatmışdır.

2009-cu ilin əvvəlinə respublikada peyk tutumları təxminən 120 Mbs. təşkil edir və onların yarından çoxu VSAT sistemlərində, xeyli qalan hissəsi isə dövlət və özəl TV və radio yayımları üçün istifadə olunur. Növbəti 15 il üçün peyk tutumlarına yaranacaq tələbatın 1700 Mbs. təşkil edəcəyi proqnozlaşdırılır.

Respublikada beynəlxalq və şəhərlərarası rabitənin bir hissəsi, radio-televiziya yayımının isə əsas hissəsi peyk rabitəsi vasitəsilə təşkil olunur. Respublikanın ərazi relyefinin 50 faizindən artıq hissəsinin dağlıq ərazi olduğunu və peyk rabitə sistemlərinin daha operativ təşkilinin mümkünlüyünü nəzərə alsaq, gələcəkdə bu xidmətə olan tələbatın daha da artacağı gözlənilir.

Telekommunikasiya xidmətlərini təmin edən peyk stansiyaları ilə yanaşı, respublikada fəaliyyət göstərən radio-televiziya yayım şirkətlərinin proqramlarının həm respublikada, həm də respublikadan kənar yayımlanması üçün DVB-S texnologiyası əsasında qurulan peyk stansiyalarının tətbiqi yaxın bir neçə ildə daha da genişlənəcəkdir.

2006-cı ildə Azərbaycana plandan kənar orbital mövqe və tezliklərin ayrılması ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi tərəfindən Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqına (BTİ) ilkin müraciət edilmişdir.

Respublikada kosmik sənayenin yaradılması, kosmik informasiyanın qəbulu və emalı işlərinə 1974-cü ildə Bakıda kosmik texniki vasitələrdən istifadə etməklə,

təbii ehtiyatların tədqiqi üzrə Cənub-Şərq mərkəzinin yaradılması ilə başlanılmışdır. Həmin ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının nəzdində «Kosmik cihazqayırma məxsusi konstruktor bürosu» yaradılmış və kosmik tədqiqatların aparılmasına başlanılmışdır. Hazırda respublikada kosmik texnika və texnologiyaların yaradılması və aerokosmik məlumatlardan istifadə etməklə, müxtəlif tətbiqi məsələlərin həlli ilə bilavasitə məşğul olan dövlət qurumu — Azərbaycan Respublikası Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin (MSN) tabeliyində Milli Aerokosmik Agentliyi (MAKA) fəaliyyət göstərir. Öz fəaliyyəti dövründə MAKA-da kosmik cihazqayırma, peykaltı sistemlərin və komplekslərin yaradılması istiqamətində mühüm nailiyyətlər əldə edilmiş, keçmiş SSRİ Hərbi Sənaye Kompleksinin, Müdafiə Nazirliyinin, Maşınqayırma Nazirliyinin və Elmlər Akademiyasının qurumları ilə sıx əlaqə yaradılmış, müxtəlif təyinatlı layihələr həyata keçirilmişdir. MAKA-nın Kosmik Cihazqayırma Təcrübi Zavodunda hazırlanmış, rentgen və qamma şüalanmanın lokal mənbələrini aşkarlamağa imkan verən «PulsarX-1» spektrometri 15 ilə yaxın «Salyut-7» və «Mir» orbital komplekslərində fəaliyyət göstərərək, öz funksional imkanlarını müvəffəqiyyətlə nümayiş etdirmişdir.

Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasındakı «İqtisadi Əməkdaşlıq Sazişi» çərçivəsində MAKA-nın Kosmik Cihazqayırma Xüsusi Konstruktor Bürosu və Rusiya Kosmik Cihazqayırma Elmi-Tədqiqat İnstitutu arasında bağlanmış müqavilə əsasında UNİSCAN-24 Kosmik Məlumatların Qəbuledici Kompleksi 2007-ci ilin əvvəlində MAKA-da quraşdırılmışdır və hal-hazırda fəaliyyət göstərir. Qəbuledici kompleksə xidmət edən yüksək hazırlıqlı kadr potensialı formalaşmış, alınmış məlumatların sistemləşdirilməsi, arxivləşdirilməsi və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində tətbiqi üçün mühüm tədbirlər görülmüşdür. Kompleksin imkanlarının artırılması respublikanın torpaq-bitki obyektlərinin inventarlaşdırılmasında, metroloji məsələlərin həll edilməsində, təbii-dağdııcı proseslərin qiymətləndirilməsində, yerüstü boru-kommunikasiya şəbəkələrinin monitorinqinin aparılmasında, rəqəmli elektron xəritələrin

yaradılmasında və onların yeniləşdirilməsində, həmçinin bir sıra digər iqtisadi, strateji və müdafiə əhəmiyyətli məsələlərin həllində əvəzedilməz vasitə ola bilər.

Respublikada olan mövcud kosmik sənaye kompleksi, kosmik məlumatın qəbulu və emalı üzrə texnologiya fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlmişdir. Bu sahədə fəaliyyət göstərən zavodlarda, digər istehsal və təcrübə məntəqələrində yeni istehsal və emal texnologiyasının yaradılmasında, idarəetmədə İKT-nin tətbiqinə ciddi zərurət yaranmışdır. Qeyd edilən sahənin Dövlət Proqramı əsasında yenidən qurulması, ən yeni texnologiyaların mənimsənilməsi və yerli istehsalın təşkili sahənin yaradılması və inkişafında vacib istiqamətlər kimi nəzərdə tutulur. Bu sahədə 30 ildən artıq dövrdə əldə edilmiş potensialın təkmilləşdirilərək yenidən qurulması və inkişaf etdirilməsi Proqramda xüsusi yer tutur.

Telekommunikasiya peykinin idarə edilməsi, kosmik sənaye sahəsində istehsalın təşkili və idarə edilməsi, kosmik məlumatların qəbulu və emalı sahəsində ilk mərhələdə xaricdə, sonradan isə respublikada yüksəkixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasına Proqramda əhəmiyyətli yer ayrılmışdır.

Dövlət Proqramının məqsədi. Dövlət Proqramının əsas məqsədi respublikada kosmik sənayenin yaradılması və inkişaf etdirilməsi, dövlət strukturlarının peyk rabitəsinə olan tələbatının ödənilməsi, regionlarda əhalinin teleradio yayımına artan tələbatının təmin edilməsi, ölkənin beynəlxalq rabitə kanallarının artırılması və kosmik fəzadan səmərəli istifadə etməklə iqtisadi, sosial, elmi, mədəni, təhlükəsizlik və s. sahələrin inkişaf etdirilməsidir. Kosmik sənaye sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi, respublikanın kosmik sənaye potensialının möhkəmləndirilməsi, kosmik sənaye texnikasının inkişafı, yeni rabitə xidmətlərinin təşkili, teleradio yayımı, Yerlə məsafədən zondlanması, hidrometeorologiya, ekoloji monitorinq, fəvqəladə hallara nəzarət, kosmik tədqiqatlar, axtarış və xilasetmə üzrə proqramlar və s. bu sahənin inkişafına geniş perspektivlər yaradacaqdır.

Dünyada telekommunikasiya və İKT sektorunun çox böyük inkişafı peyk şəbəkələrinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması istiqamətində əməli tədbirlərin

görülmesini tələb edir. Bununla əlaqədar, kosmik sənaye kompleksinin perspektiv inkişafı üçün aşağıda qeyd edilənlər aktual hesab olunur:

- peyk rabitə və yayım xidmətlərinin daha cəlbedici olması və geniş əhali kütləsi üçün nəzərdə tutulması;
- orbitə yeni çıxarılan peyklərin rəqabət qabiliyyətinin artırılması;
- fiksasiya olunmuş peyk sistemləri peyklərinin kommersiya effektivliyinin artırılması;
- yeni peyklər vasitəsilə təqdim olunan xidmətlərin qiymətlərinin tənzimlənməsi;
- yeni peyklər vasitəsilə göstərilən xidmətlərin infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi;
- peyk rabitə sistemlərinin yerüstü yayım xidmətləri ilə inteqrasiyasının genişləndirilməsi.

Peyk rabitəsi xidmətlərinin respublikada daha geniş və keyfiyyətli təşkili məqsədi ilə Azərbaycana məxsus peykin geostasionar orbitə çıxarılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlə bir telekommunikasiya peykinin orbitə çıxarılması planlaşdırılır. Azərbaycan telekommunikasiya peykinin C və Ku band tezlik diapazonunda fəaliyyət göstərməsi Avropanın tam, Asiyanın isə böyük bir hissəsini əhatə edəcəyi planlaşdırılır. Bu peyk vasitəsilə telefon rabitəsi, televiziya və radio yayımları, yüksəksürətli internet, multimedia xidmətləri göstəriləcək və korporativ VSAT şəbəkələri yaradılacaqdır.

Dövlət Proqramında aşağıdakı əsas strateji məqsədlər nəzərdə tutulur:

- gələcək inkişaf üçün potensialın yaradılması;
- milli və informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunması və gücləndirilməsi;
- qlobal informasiya məkanına inteqrasiyanın genişləndirilməsi;
- dövlət orqanlarının, hüquqi və fiziki şəxslərin peyk şəbəkələrinə qoşulma imkanlarının təmin edilməsi;
- peyk sistemləri, onların idarə edilməsi və istismarı, eyni zamanda, kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı üzrə normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi;
- kosmik sənaye sahəsinə investisiyaların cəlb edilməsinə şəraitin yaradılması;

- respublika ərazisinin peyk rəbitəsi, radio və televiziya yayımı ilə təmin edilməsi;
- dövlət strukturlarının xüsusi rəbitəyə olan tələbatının ödənilməsi;
- respublika ərazisində ətraf mühitin monitorinqi və texnogen mənşəli fəvqəladə halların proqnozlaşdırılması və tədqiqi üzrə araşdırmaların aparılması, dənizdə və quruda neft dağılmalarının miqyasının qiymətləndirilməsi;
- respublikanın beynəlxalq kosmik proqramlarda iştirakına şəraitin yaradılması;
- kosmik sənayenin inkişafının təmin edilməsi, yerli istehsalın stimullaşdırılması və onun ixrac potensialının dəstəklənməsi;
- kosmik sənaye və peyk sistemləri sahəsində mütəxəssislərin hazırlanması;
- strateji əhəmiyyətli infrastruktur obyektlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə monitorinqin aparılması.
- kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı.

Proqramın həyata keçirilməsinin əsas istiqamətləri. Dövlət Proqramında qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı istiqamətlərdə işlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- struktur-təşkilati məsələlərin həll edilməsi;
- telekommunikasiya peykinin orbitə çıxarılması və idarə edilməsi;
- peyk vasitəsilə alınan kosmik informasiyanın qəbulu və emalının təşkil edilməsi;
- kadrların hazırlanması.

Təşkilati-struktur məsələlər. Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması, kosmik informasiyanın qəbulu və emalı Azərbaycan Respublikası Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin Milli Aerokosmik Agentliyi, telekommunikasiya peykinin idarə edilməsi və istismarı isə yeni yaradılması nəzərdə tutulan «Azərkosmos» ASC tərəfindən həyata keçiriləcəkdir. Peyk sistemləri, onların idarə edilməsi və istismarının mövcud qanunvericiliyə uyğun təşkili məqsədi ilə normativ hüquqi aktların və normativ sənədlərin hazırlanması da zəruri hesab edilir.

Peykin orbitə çıxarılması və idarə edilməsi. Telekommunikasiya peykinin orbitə çıxarılması üçün aşağıdakı sahələrin öyrənilməsi və tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- Azərbaycan Respublikasına BTİ tərəfindən ayrılmış orbital mövqelərin imkanlarının artırılması üçün təkliflərin hazırlanması;
- telekommunikasiya peyki üçün optimal orbital mövqenin seçilməsi;
- peykin orbitə çıxarılması üçün texniki-iqtisadi əsaslandırmanın hazırlanması;
- peykin istehsalçısı, buraxılma vasitəsi və sığorta şirkətlərinin seçilməsi;
- peykin idarə edilməsi və istismarı üzrə yerüstü sistemin quraşdırılması;
- telekommunikasiya peykinin orbitə çıxarılması.

Telekommunikasiya peyk şəbəkəsinin inkişafı üzrə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- telekommunikasiya peykinin idarə edilməsi sisteminin yaradılması;
- teleradio yayımı, fiksasiya olunmuş rabitə sistemlərinin kosmik kompleksinin yaradılması;
- çoxfunksiyalı kosmik retranslyasiya sistemlərinin təşkili;
- çoxfunksiyalı fərdi kosmik rabitə və verilənlərin ötürülməsi;
- peyk rabitəsinin yayım texnologiyası üzrə yeni texniki komplekslərin yaradılması.

Kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı. Respublikada kosmik sənayenin yaradılması və inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar aşağıdakı işlərin görülməsi nəzərdə tutulur:

- ilk mərhələdə kosmik sənayenin yaradılması məqsədi ilə hazır sistemlərin alınaraq geniş tətbiq edilməsi, effektivliyinin öyrənilməsi və ölkədə istehsalı üçün təkliflərin hazırlanması;
- kosmik avadanlıqların əsas hissələri xaricdən alınmaqla, respublikada müxtəlif avadanlıqların yığılması və istehsalının təşkili;
- kosmik sənaye avadanlıqlarının istehsalının əsas profillərinin yerli bazasının yaradılması;

- kiçik peyklərin hazırlanması və orbitə çıxarılması üçün texnoloji potensialın yaradılması imkanlarının öyrənilməsi;
- kosmik informasiyanın qəbulunun və emalının təşkil edilməsi.

Kadrların hazırlanması. Peykin idarə edilməsi və istismarı, kosmik avadanlıqların istehsalı, kosmik məlumatların alınması və emalı üzrə kadr hazırlığı Dövlət Proqramının uğurla yerinə yetirilməsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kosmik sənayenin yeni sahə olduğu nəzərə alınaraq, bu məqsədlə aşağıdakı istiqamətlər üzrə ABŞ və Avropada qısamüddətli kadr hazırlığının aparılması nəzərdə tutulur:

- peykin idarə olunması və istismarının təşkili üzrə;
- peyk xidmətləri və marketinq üzrə;
- orbital mövqenin koordinasiyasının aparılması və digər kosmik operatorlarla əlaqənin tənzimlənməsi üzrə;
- kosmik informasiyanın qəbulu və emalı üzrə;
- müasir tələblərə cavab verən kosmik sənayenin yaradılması üzrə.

Kadr hazırlığının aparılması məqsədilə yerli ali təhsil müəssisələrində müvafiq elmi-tədris və praktiki bazanın yaradılması imkanları nəzərdən keçiriləcəkdir.

Maliyyə mənbələri. Dövlət Proqramının maliyyə mənbələri aşağıdakılardır:

- dövlət büdcəsi;
- daxili və xarici investisiya;
- texniki-maliyyə yardımları, kreditlər və qrantlar;
- qanunvericiliklə qadağan olunmayan digər mənbələr.

Gözlənilən nəticələr. Dövlət Proqramının həyata keçirilməsindən gözlənilən nəticələr aşağıdakılardır:

- respublika əhalisinin yüksək keyfiyyətli teleradio yayımı ilə təmin edilməsi;
- dövlət orqanlarının dayanıqlı xüsusi rabitə xidmətləri ilə təmin olunması;
- peyk rabitə xidmətləri istifadəçilərinin Azərbaycanın telekommunikasiya peykindən istifadəsinə şəraitin yaradılması;



- Azərbaycanın xarici ölkələrdəki səfirlik və diplomatik nümayəndəlikləri ilə birbaşa və etibarlı kosmik rabitənin yaradılması;
- ölkənin informasiya təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi və qorunmasının təmin edilməsi;
- ölkənin digər peyk şəbəkələrindən asılılığının aradan qaldırılması;
- yüksəksürətli peyk internet xidmətinin təşkili;
- fəvqəladə hallar zamanı ölkənin istənilən bölgəsindən informasiyanın əldə olunması və idarəetmənin təşkili;
- kosmik informasiyanın qəbulu, emalı, qorunması, paylanması və istifadəsinə xidmət edən yerüstü infrastrukturun yaradılması və inkişafı yollarının müəyyən edilməsi;
- məhsul istehsalında və xidmətlərin göstərilməsində peyk şəbəkəsindən istifadənin təşkili;
- mobil abonentə multimedia peyk yayımı xidmətlərinin təqdim edilməsi (interaktiv video);
- kadr hazırlığının təmin edilməsi və insan kapitalının inkişafı üçün yeni imkanların yaradılması.

## NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Aparılan tədqiqatın nəticələri əsasında elmi-texniki məhsullar bazarının fəaliyyət modeli və TMK –ın elmi-texniki sferada hərəkətverici rolu aşağıdakılarla xarakterizə olunur.

Elmi-texniki məhsullar bazarı mal və xidmətlər bazarından aşağıdakılarla fərqlənir:

1. Təbiətinə görə bu bazar “satıcı” bazarıdır. Tələbin təklifdən üstünlüyü halları mövcuddur;
2. Elmi-texniki məhsulların alıcıları professionallardır. Alışın məqsədi məhsulu əldə edən müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsidir;
3. Mal bazarına nisbətən bu bazar törəmə bazardır, başqa sözlə yeniliyə tələb mala (xidmətə) olan tələblə müəyyən olunur. Buna görə də elmi-texniki məhsullar bazarının həcmi yeniliyin makro və mikro səviyyədə tətbiqinin fəallığından asılıdır;
4. Bu bazarın xarakterik cəhəti elmi-texniki məhsulun təqdim olunduğu müəyyən “yerin” və ya mal bazarı terminologiyasında olduğu kimi satış kanalları formasının mövcud olmamasıdır. Belə məhsulların mübadiləsi hər şeydən əvvəl infrastruktur inkişafın vacibliyini zəruri edir;
5. Elmi texniki məhsullar bazarında satışın spesifik forma və metodlarından istifadə olunur;
6. Elm və texnikanın nailiyyətləri mal formasında məhduddur.

Müasir qloballaşan dünya iqtisadiyyatında informasiyanın və ya texnoloji biliklərin ötürülməsi bir sıra risklər yaradır. Buna görə də yenilikləri öyrənmək məqsədilə xaricə getmiş hər hansı bir firmanın əməkdaşı müəyyən baryerlərlə qarşılaşmış olacaqdır.

İstehsalın digər amillərində olduğu kimi texnologiyaların beynəlxalq mübadiləsi zamanı da bir sıra ciddi maneələr meydana gəlir. Hər bir dövlət texnologiyaları mümkün olduqca öz ölkəsi sərhədləri daxilində saxlamağa səy göstərir. Bunun üçün isə texnologiyaların daşınmasına dövlət tərəfindən qadağalar

və ya məhdudiyyətlər qoyulur. Burada əsas məqsəd ölkənin maksimal həddə yeni texnologiyalarla “silahlanması” və bununla da beynəlxalq bazarlarda üstün duruma malik olmasıdır.

Digər amillərə isə milli təhlükəsizlik, siyasi və ideoloji motivlər aiddir. Bir sıra dövlətlər isə texnologiya idxalını xarici rəqabətdən qorunmaq və işçi yerlərinin saxlanması məqsədilə məhdudlaşdırır. Bundan başqa yerli texnoloji standartların xaricdən gələn texnologiyalarla üst-üstə düşməməsi də bu tipli məhdudiyyətlərə səbəb ola bilər.

Bu sahədə dövlət və beynəlxalq tənzimlənmə bir sıra səbələrdən irəlisenziya gələ bilər. Ən başlıca səbəb isə təbii ki, beynəlxalq bazarlarda kəskin rəqabət mübarizəsidir.

*Texnoloji liderliyin əldə saxlanması.* Bu səbəbdən irəli gələn dövlət tənzimlənməsi əsasən texnologiyalar sahəsində aparıcı inkişaf etmiş ölkələrdə həyata keçirilir. Bu zaman hər hansı texnologiyaların istehsalı və istifadə edilməsində digərlərinə nisbətən üstün durumda olan dövlətlər texnologiyaların ölkədən çıxarılmasını tam və ya qismən məhdudlaşdırır və bununla da dünya bazarında liderliyini qorumuş olur. Amma texnoloji liderlik hələ iqtisadi liderlik demək deyil. Texnoloji lider ölkələr kifayət qədər iri həcmli xərclərə malikdirlər. Bura bahalı işçi qüvvəsinin, patent və lisenziyaların əldə edilməsi və saxlanması aiddir. Texnoloji liderliyə can atmayan ölkələr hər bir qiymətlə hazır texnologiyanı və bu texnologiyanın əsasında hazırlanan məhsulu əldə edə bilər.

*Milli təhlükəsizliyin qorunması.* Dövlət hər şeydən öncə hərbi texnologiyanın təhlükəsizliyinin qorunmasında maraqlıdır. Buna nümunə kimi 80-ci illərin sonlarına qədər Fransa istisna olmaqla NATO-nun 15 ölkəsinin Koordinasiya komitəsi tərəfindən keçmiş sosialist ölkələrinə xüsusən hərbi texnologiyanın ixracına nəzarət edilməsini göstərmək olar. Ümumiyyətlə “soyuq müharibə”

dövründə bu ölkələr arasında qarşılıqlı idxal-ixrac əməliyyatları həddən artıq ciddi nəzarətdə idi.

*Beynəlxalq razılaşmaların şərtləri.* Çoxtərəfli razılaşmaların icrası zamanı iştirakçı ölkələr texnologiyaların satışına ciddi nəzarət edir. Burada əsas məqsəd texnologiyanın kimyəvi, bakterioloji, raket silahlarının hazırlanmasında potensial vasitə kimi istifadə edilmə ehtimalını aradan qaldırmaqdır. Bu tip silah-sursatın hazırlanması ciddi qadağalar və ya sərt beynəlxalq nəzarət altındadır.

Beynəlxalq razılaşmalara uyğun olaraq daha bir qrup texnoloji avadanlıqların idxal və ixracı nəzarətdə olur. Bu tip texnologiya və informasiyalara sülh məqsədilə istifadə olunan material, avadanlıqların istehsalında istifadə olunan, bununla belə kütləvi qırğın silahlarının hazırlanmasında istifadəsi mümkün olan texnologiyalar aiddir.

İnnovasiyaların və elmi-texniki biliklərin qlobalaşdırılması üç formada həyata keçirilə bilər. Birinci kateqoriya milli müəssisələr və TMK-lar fərdi olaraq öz ölkələrində təkmilləşdirilmiş texnologiyaların beynəlxalq kommersionlaşdırılması ilə məşğul olur. İkinci kateqoriya yerli müəssisə və TMK-ları, elmi-araşdırma mərkəzlərini özündə cəmləşdirən xüsusi və dövlət elmi institutlarının beynəlxalq əməkdaşlığı aiddir.

Dünya Bankının tədqiqatlarında İKT sektorunun MDM-də payı iqtisadiyyatın keyfiyyət xarakteristikası göstəricilərindən birini təşkil edir. Bu göstəricinin 5-10 % arasında olması ölkəni “effektiv iqtisadiyyat” kateqoriyasına, aşağı səviyyəsi isə “amil iqtisadiyyatına” aid etməyə əsas verir. İKT sektorunun regional tendensiyalarını əsas xidmətlərə qiymətlərin aşağı düşməsi və yeni texnologiyaların artımı təşkil edir.

Hazırda dünyada İKT əsaslı mal və xidmətlərin ixracında əsas ölkələr Asiya regionunun iki əsas ölkəsi Hindistan və Çindir.

2012-ci ildə Asiya və Sakit Okean regionu ölkələrində informasiya texnologiyalarının rolu artan tendensiyalarla xarakterizə olunur. Dünya Bankı və

İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatı son illərin hesabatlarında Avropa və Şimali Amerika ilə müqayisədə regionun böyük potensialının əhəmiyyətini xüsusilə qeyd edir. Effektiv iqtisadiyyata yönəlmə baxımından Asiya və Sakit Okean regionu ölkələri (Çin və Hindistan) korporasiyaları inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə yeni rəqabət üstünlükləri əldə etməkdədirlər. Belə bir imkanlar Avropa və Şimali Amerika trans milli şirkətləri üçün regionda əməkdaşlıq potensialını artırır.

Apple, Samsung Elektroniks qrupu, LG Group, HTC, BlackBerry və Sony Corporation yüksək texnologiyaya malik olan aparıcı telekommunikasiya, informasiya və kompyuter avadanlıqları istehsalçı korporasiyaları kimi dünya bazarında hakim mövqələrə malikdir.

Milli informasiya və kommunikasiya infrastrukturunun mütərəqqi texnologiyalar əsasında müasirləşdirilməsi, informasiya cəmiyyətinin inkişafı Azərbaycanda inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biridir. İnformasiya və biliklərə əsaslanan rəqabətə davamlı iqtisadiyyatın qurulması, ölkənin informasiya məhsulları və xidmətlərinə tələbatının dolğun ödənilməsi məqsədilə İKT infrastrukturuna və xidmətlərinə çıxışın təmin olunması əsas prioritetlərdən birinə çevrilmişdir. Bu strategiyanın reallaşdırılması öz növbəsində beynəlxalq şirkətlərlə əlaqələrin inkişafını şərtləndirir.

Azərbaycan Respublikasında güclü iqtisadiyyatın yaradılması, cəmiyyətin demokratikləşməsi, əhalinin rifahının yüksəldilməsi və insan inkişafının təmin edilməsi istiqamətlərində çoxşaxəli fəaliyyət həyata keçirilir. Görülən işlər, eyni zamanda, Azərbaycanın siyasi, hüquqi, iqtisadi, sosial və digər sahələrində beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsinə, qloballaşan dünyada etibarlı tərəfdaş kimi mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir və ölkənin müdafiə qabiliyyətinin artırılmasına, ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsinə və qorunub saxlanılmasına, davamlı inkişafının təmin edilməsinə yönəlmişdir.

Qeyd olunan məsələlərin həllində rabitə və informasiya texnologiyalarının xüsusi yeri vardır və sahənin inkişaf səviyyəsi qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmağa təsir edən amillərdəndir. Müxtəlif dövlətlərdə, xüsusən də inkişaf etmiş

dövlətlərdə bu məqsədlə informasiya cəmiyyətinin və biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşdırılmasına səy göstərilir və bu fəaliyyət BMT-nin Minilliyin Sammitində müəyyən edilmiş inkişaf məqsədləri ilə tam uzlaşır.

Azərbaycan Respublikasında da bu sahədə məqsədyönlü fəaliyyət aparılır və informasiya texnologiyaları sahəsi ölkənin inkişaf prioritetlərinə daxil edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 2003-cü il fevralın 17-də 1146 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər)” və yaxın 10 il ərzində görülməli işlərin ümumi xəttini müəyyənləşdirmişdir. Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsi son illərdə ardıcılıqla inkişaf etdi. Bu illər ərzində bu sahəyə ümumi investisiya qoyuluşunun həcmi təxminən 500 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir və bunun 70%-i xarici investisiyalar olmuşdur. Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, daxili investisiyaların həcmi də artmaqdadır. Nəticədə müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərən yeni birgə müəssisələr yaradılmışdır. Ölkədə mobil telefon operatorları kimi “Azercell Telekom MMM” BM və “Bakcell LTD” MMC, yerli telefon rabitəsi sahəsində isə “AzEuroTel”, “Catel”, “Utel” birgə müəssisələri yaradılmışdır və xidmət göstərirlər.

Respublikada rabitə sahəsinin ÜDM-dəki payı 2,3%-dir, inkişaf etmiş ölkələrdə bu göstərici təxminən 5-7% təşkil edir. Rabitə infrastrukturunun modernləşdirilməsi əsas məsələlərdən biridir.

Hazırda respublikada kosmik texnika və texnologiyaların yaradılması və aerokosmik məlumatlardan istifadə etməklə, müxtəlif tətbiqi məsələlərin həlli ilə bilavasitə məşğul olan dövlət qurumu — Azərbaycan Respublikası Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin (MSN) tabeliyində Milli Aerokosmik Agentliyi (MAKA) fəaliyyət göstərir. Öz fəaliyyəti dövründə MAKA-da kosmik cihazqayırma, peykaltı sistemlərin və komplekslərin yaradılması istiqamətində mühüm nailiyyətlər əldə edilmiş, keçmiş SSRİ Hərbi Sənaye Kompleksinin, Müdafiə Nazirliyinin, Maşınqayırma Nazirliyinin və Elmlər Akademiyasının qurumları ilə sıx əlaqə yaradılmış, müxtəlif təyinatlı layihələr həyata keçirilmişdir. MAKA-nın

Kosmik Cihazqayırma Təcrübi Zavodunda hazırlanmış, rentgen və qamma şüalanmanın lokal mənbələrini aşkarlamağa imkan verən «PulsarX-1» spektrometri 15 ilə yaxın «Salyut-7» və «Mir» orbital komplekslərində fəaliyyət göstərərək, öz funksional imkanlarını müvəffəqiyyətlə nümayiş etdirmişdir.

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahəsi prioritet sahə elan edilmişdir. Rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsinin isə neft sahəsindən sonra Azərbaycan iqtisadiyyatının ən inkişaf etmiş sektoru olacağı gözlənilir. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi ölkənin hərtərəfli inkişafına xidmət etməklə yanaşı, informasiya sahəsində milli təhlükəsizliyin təmin olunması baxımından da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasının Avropa və Asiya qitələri arasında əlverişli geoiqtisadi, coğrafi, eləcə də informasiya magistrallarının kəsişdiyi məkanda yerləşməsi informasiya mübadiləsinin xarici ölkələrdən asılılığının aradan qaldırılması, iqtisadi və informasiya təhlükəsizliyinin əsas komponentlərindən olan telekommunikasiya peyklərinin hazırlanması və orbitə çıxarılması Azərbaycanın regionda informasiyanın ötürülməsi sahəsində lider ölkəyə çevrilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanda yüksək texnologiyaların tətbiq olunmasına və ölkədə kosmik sənayenin yaradılmasına təkan verilməsi məqsədi ilə «Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və telekommunikasiya peyklərinin orbitə çıxarılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 4 noyabr tarixli, 27 nömrəli Sərəncamında kosmik sənayenin yaradılması və inkişafına dair Dövlət Proqramının hazırlanması nəzərdə tutulur.

Respublikada olan mövcud kosmik sənaye kompleksi, kosmik məlumatın qəbulu və emalı üzrə texnologiya fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlmişdir. Bu sahədə fəaliyyət göstərən zavodlarda, digər istehsal və təcrübə məntəqələrində yeni istehsal və emal texnologiyasının yaradılmasında, idarəetmədə İKT-nin tətbiqinə ciddi zərurət yaranmışdır. Qeyd edilən sahənin Dövlət Proqramı əsasında yenidən qurulması, ən yeni texnologiyaların mənimsənilməsi və yerli istehsalın təşkili sahənin yaradılması və inkişafında vacib istiqamətlər kimi nəzərdə tutulur. Bu

sahədə 30 ildən artıq dövrdə əldə edilmiş potensialın təkmilləşdirilərək yenidən qurulması və inkişaf etdirilməsi Proqramda xüsusi yer tutur.

Dövlət Proqramında aşağıdakı əsas strateji məqsədlər nəzərdə tutulur:

- gələcək inkişaf üçün potensialın yaradılması;
- milli və informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunması və gücləndirilməsi;
- qlobal informasiya məkanına inteqrasiyanın genişləndirilməsi;
- dövlət orqanlarının, hüquqi və fiziki şəxslərin peyk şəbəkələrinə qoşulma imkanlarının təmin edilməsi;
- peyk sistemləri, onların idarə edilməsi və istismarı, eyni zamanda, kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı üzrə normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi;
- kosmik sənaye sahəsinə investisiyaların cəlb edilməsinə şəraitin yaradılması;
- respublika ərazisinin peyk rabitəsi, radio və televiziya yayımı ilə təmin edilməsi;
- dövlət strukturlarının xüsusi rabitəyə olan tələbatının ödənilməsi;
- respublika ərazisində ətraf mühitin monitorinqi və texnogen mənşəli fəvqəladə halların proqnozlaşdırılması və tədqiqi üzrə araşdırmaların aparılması, dənizdə və quruda neft dağılmalarının miqyasının qiymətləndirilməsi;
- respublikanın beynəlxalq kosmik proqramlarda iştirakına şəraitin yaradılması;
- kosmik sənayenin inkişafının təmin edilməsi, yerli istehsalın stimullaşdırılması və onun ixrac potensialının dəstəklənməsi;
- kosmik sənaye və peyk sistemləri sahəsində mütəxəssislərin hazırlanması;
- strateji əhəmiyyətli infrastruktur obyektlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə monitorinqin aparılması.
- kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı.

Proqramın həyata keçirilməsinin əsas istiqamətləri. Dövlət Proqramında qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı istiqamətlərdə işlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- struktur-təşkilati məsələlərin həll edilməsi;
- telekommunikasiya peykinin orbitə çıxarılması və idarə edilməsi;



- peyk vasitəsilə alınan kosmik informasiyanın qəbulu və emalının təşkil edilməsi;
- kadrların hazırlanması.

**Dövlət Proqramının həyata keçirilməsindən gözlənilən nəticələr aşağıdakılardır:**

- respublika əhalisinin yüksək keyfiyyətli teleradio yayımı ilə təmin edilməsi;
- dövlət orqanlarının dayanıqlı xüsusi rabitə xidmətləri ilə təmin olunması;
- peyk rabitə xidmətləri istifadəçilərinin Azərbaycanın telekommunikasiya peykindən istifadəsinə şəraitin yaradılması;
- Azərbaycanın xarici ölkələrdəki səfirlik və diplomatik nümayəndəlikləri ilə birbaşa və etibarlı kosmik rabitənin yaradılması;
- ölkənin informasiya təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi və qorunmasının təmin edilməsi;
- ölkənin digər peyk şəbəkələrindən asılılığının aradan qaldırılması;
- yüksəksürətli peyk internet xidmətinin təşkili;
- fəvqəladə hallar zamanı ölkənin istənilən bölgəsindən informasiyanın əldə olunması və idarəetmənin təşkili;
- kosmik informasiyanın qəbulu, emalı, qorunması, paylanması və istifadəsinə xidmət edən yerüstü infrastrukturun yaradılması və inkişafı yollarının müəyyən edilməsi;
- məhsul istehsalında və xidmətlərin göstərilməsində peyk şəbəkəsindən istifadənin təşkili;
- mobil abonentə multimedia peyk yayımı xidmətlərinin təqdim edilməsi (interaktiv video);
- kadr hazırlığının təmin edilməsi və insan kapitalının inkişafı üçün yeni imkanların yaradılması.

## ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 28 mart tarixli Sərəncamı// **Azərbaycan Respublikasında 2013-cü ilin “İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları ili” elan edilməsi ilə bağlı Tədbirlər Planı**
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 noyabr 2012-ci il tarixli fərmanı// **Azərbaycan Respublikasında “Yüksək Texnologiyalar Parkı”nın (“YT Park”) yaradılması haqqında**
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 4 noyabr tarixli, 27 nömrəli Sərəncamı // **Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı üzrə Dövlət Proqramı**
4. Белов В.В., Виталиев Г.В., Денисов Г.М. Интеллектуальная собственность. Законодательство и практика его применения: Учебное пособие.- М.: Юристъ,2010.
5. Бовин А.А., Чередникова Л.Е. Интеллектуальная собственность в системе инновационного менеджмента: Учебное пособие.- Новосибирск: НГАЭиУ, 2011.
6. Бовин А.А., Чередникова Л.Е. Интеллектуальная собственность: экономический аспект.- М.: ИНФРА-М; Новосибирск: НГАЭиУ, 2011. –216 с.
7. Бовин А.А., Краковская М.Я., Чередникова Л.Е. Концепции и практика управления инновациями: Учебное пособие.- Новосибирск: НГАЭиУ, 2012.- 330 с.
8. Борохович Л., Монастырская А., Трохова М. Ваша интеллектуальная собственность. – СПб.: Питер, 2011.
9. Бромберг Г.В. Интеллектуальная собственность. Основной курс: Учебное пособие. – М.: «Приор-издат», 2009.
10. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / Пер.с англ. Под ред. Л.Н.Ковалик. – СПб.: Питер, 2011.
11. Валдайцев С.В. Оценка бизнеса и управление стоимостью предприятия: Учеб.пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012.
12. Вольнец-Руссет Э.Я. Коммерческая реализация изобретений и ноу-хау (на внешних и внутренних рынках): Учебник. М.: Юристъ, 2009.
13. Громов Ю.А. Энциклопедический справочник. Защита и коммерциализация интеллектуальной собственности/ Ю.Громов.- М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2008.
14. Домашняя юридическая энциклопедия. Интеллектуальная собственность.- М.: Олимп; ООО «Фирма Издательство АСТ», 2008.
15. Есипов В.Е., Маховикова Г.А., Терехова В.В. Оценка бизнеса. – СПб.: Питер, 2010.
16. Зинов В.Г. Управление интеллектуальной собственностью: Учеб.пособие. – М.: Дело, 2009.

17. Инновационный менеджмент: Учебник для вузов/ С.Д.Ильенкова, Л.М.Гохберг, С.Ю.Ягудин и др. Под ред. С.Д.Ильенковой.- М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 2007.
18. Интеллектуальная собственность (в 2 книгах) / Сост.и коммент. В.Ф.Чигир – Мн.: Амалфея, 2007.
19. Калятин В.О. Интеллектуальная собственность (Исключительные права). Учебник для вузов. – М.: Издательство НОРМА, 2009.
20. Климов С.М. Интеллектуальные ресурсы организации. – СПб.: ИВЭСЭП, «Знание», 2008.
21. Козырев А.Н. Оценка интеллектуальной собственности.- М.: Экспертное бюро-М, 1997.
22. Леонтьев Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе. – М.: Издательский Центр «Акционер», 2010.
23. Маркетинг научно-технической продукции, создаваемой в рамках научно-технических программ: Методическое пособие. Под.ред. Алексеева О.В., Сергеева С.К.- М.: МГП «Поликом», 2008.
24. Олехнович Г.И. Интеллектуальная собственность и проблемы ее коммерциализации – Мн.: Амалфея, 2010.
25. Плотников В.Ю., Плотникова Е.Н. Патентование изобретений и продажа лицензий на внешнем рынке.- М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 2009.
26. Прахов Б.Г. Изобретательство и патентование: Словарь-справочник. -Киев: «Вища школа», 2007.
27. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации.- М.: Теис, 2011.
28. Чередникова Л.Е., Бовин А.А. Инновационное развитие предприятий: методологический аспект / Под общей ред. С.Г.Золотаренко. – Новосибирск: НГУЭУ, 2010.
29. Экономика знаний / В.В.Глухов, С.Б.Коробко, Т.В.Маринина. – СПб.: Питер, 2008
30. Яковлев Б.А. Интеллектуальная собственность: (Создание, правовая охрана и использование объектов промышленной собственности): Учеб.пособие.- Новосибирск, 2008.
31. Иванова Н. И. Национальные инновационные системы. – М.:«Наука». – 2012.
32. Ли Теин. Размышления об экономике знаний» в кн.: «Поиски направлений реформы и политики открытости» Том 2. Изд. Документации общественных наук. – 2012. С. 503–510.
33. Макаров В.Л. , Варшавский А.Е., Трушин Е.В. и др. Наука и высокие технологии России на рубеже третьего тысячелетия: Социально-экономические аспекты развития.- РАН: Центр.экон.-матем. ин-т. – М.: Наука, 2009.
34. Мезоэкономика переходного периода: Рынки, отрасли, предприятия/ Д.С.Львов, В.Л.Макаров, К.А.Багриновский. Под ред. Клейнера Г.Б.- М.: Наука, 2010.

35. Мильнер Б. Управление знаниями – вызов XXI века. // Менеджмент в России и за рубежом. – 2012. - № 4. – С.108-119.
36. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. Под редакцией В.Л. Иноземцева. - М.: Academia, 1999.
37. Хаек Ф. Индивидуализм и экономический порядок /Пер. с англ. - М.: Изограф. - 2000., Инновационная экономика/ Под ред. Дынкина А. А. и Ивановой Н. И.: ИМЭМО РАН.- М.: Изд. «Наука». – 2010.
38. Jaffe A. Economic Analysis of Research Spillovers Implications for the Advanced Technology Program – Brandeis University and National Bureau of Economic Research, December 2011.
39. Stiglitz J. Public Policy for a Knowledge Economy – Department for Trade and Industry and Center for Economic Policy Research London, U.K. January 27, 1999.
40. Barkbu B, Rahman J, Valdés R et al. (2012). Fostering growth in Europe now. IMF Staff Discussion Note
41. G-20 (2012). Boosting jobs and living standards in G20 countries. A joint report by the ILO, OECD, IMF and World Bank. June.
42. IMF and G-20 (2012). Euro area imbalances. Annex to Umbrella Report for G-20 Mutual Assessment Process, 2012. Available at: <http://www.imf.org/external/np/g20/pdf/map2012/annex2.pdf>.
43. UNCTAD (*TDR 2010*). Trade and Development Report, 2010. Employment, Globalization and
44. WTO (2012). Understanding on the Balance-of-Payments Provisions of the General Agreement on Tariffs and
45. UNCTAD-WITSA Survey of IT/Software Associations, 2012.
46. OECD, Main Science, Technology Indicators (MSTI) Database, June 2012 and World Intellectual Property Organisation (WIPO), Statistics on the PCT system, July 2012.
47. OECD, Research and Development (RDS) Database, June 2012.
48. Country responses to the OECD Science, Technology and Industry Outlook 2012 policy questionnaire.
49. OECD SCIENCE, TECHNOLOGY AND INDUSTRY OUTLOOK 2012
50. Azərbaycanca informasiya cəmiyyəti, AR DSK 2013 [www.azstat.gov.az](http://www.azstat.gov.az)
51. [www.mincom.gov.az](http://www.mincom.gov.az)
52. [www.economy.gov.az](http://www.economy.gov.az)

## Аннотация

В настоящее время доминирующее положение на рынке высокотехнологичной продукции занимают ТНК стран «большой семерки»: примерно две трети производства и торговли находится под их контролем. Из них США контролирует свыше 20 %, Япония - около 12-14 %, Германия - более 10%. На долю России приходится 0,2 % в этом торговом обороте.

Влияние глобализации на характер и динамику инновационных процессов в высокотехнологичных производствах современной мировой экономики проявляется в основных тенденциях глобализации инновационной среды, а именно:

- создании мировой научно-технологической инфраструктуры, для которой базовым элементом является объединение усилий научно-технических организаций, ученых и специалистов разных стран;

- использовании ТНК глобального научно-исследовательского потенциала, который основан на привлечении высококвалифицированных научных кадров и их участии в выполнении и финансировании совместных научных проектов;

- возрастании доли зарубежного финансирования научных исследований в большинстве развитых и новых индустриальных стран;

- формировании сетевых структур, дающих возможность рационально комбинировать ресурсы и регулировать развитие их национальных научно-инновационных комплексов;

- формировании корпорациями многочисленных научно-исследовательских подразделений в результате процессов поглощения конкурентов или слияния с ними;

- усилении межфирменной научно-технической кооперации; центральным направлением инновационной деятельности становится сфера услуг – информационных, финансовых, инженерно-конструкторских, медицинских;

Специализация стран на рынке высокотехнологичной продукции определяется отраслевой структурой затрат на НИОКР. Практически 50% всех расходов на НИОКР Финляндии и Южной Кореи приходится на телекоммуникационный сектор; около 25% НИОКР Великобритании и Дании составляет фармацевтический сектор; специализацией Нидерландов в сфере НИОКР является отрасль производства офисного и компьютерного оборудования; Ирландия и Дания значительную долю расходов на НИОКР направляют на производство медицинских приборов, точных и оптических инструментов. ТНК промышленно развитых стран рассматривают улучшение процесса распространения и адаптации технологий как альтернативу увеличению своих расходов на НИОКР и т.д.

## Summary

Now the dominant position in the market of hi-tech production is occupied by multinational corporations of the countries "big seven": about two thirds of production and trade are under their control. From them the USA are supervised by over 20%, Japan - about 12-14%, Germany - more than 10%. 0,2% fall to the share of Russia in this trade turnover.

Influence of globalization on character and dynamics of innovative processes in hi-tech productions of modern world economy is shown in the main tendencies of globalization of the innovative environment, namely:

- creation of world scientific and technological infrastructure for which Basic Element is association of efforts of the scientific and technical organizations, scientists and experts of the different countries;

- use of multinational corporation of global research potential which is based on attraction of a highly qualified scientific personnel and their participation in performance and financing of joint scientific projects;

- increase of a share of foreign financing of scientific researches in the majority of the developed and new industrial countries;

- formation of the network structures which are giving the chance rationally to combine resources and to regulate development of their national scientific and innovative complexes;

- formation by corporations of numerous research divisions as a result of processes of absorption of competitors or merge to them;

- strengthening of intercompany scientific and technical cooperation; the services sector – information, financial, engineering and design, medical becomes the central direction of innovative activity;

Specialization of the countries in the market of hi-tech production is defined by branch structure of expenses for research and development. Nearly 50% of all expenses for research and development of Finland and South Korea are the share of telecommunication sector; about 25% of research and development of Great Britain and Denmark are made by pharmaceutical sector; specialization of the Netherlands in the sphere of research and development is the branch of production of office and computer equipment; Ireland and Denmark direct a considerable share of expenses on research and development on production of medical devices, exact and optical tools. Multinational corporations of industrialized countries consider improvement of process of distribution and adaptation of technologies as alternative to increase in the expenses on research and development, etc.